

ΕΘΝΙΚΟ ΚΑΙ ΚΑΠΟΔΙΣΤΡΙΑΚΟ
ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΑΘΗΝΩΝ

Ιστορίας μέριμνα

Τιμητικός τόμος στον καθηγητή
ΓΕΩΡΓΙΟ Ν. ΛΕΟΝΤΣΙΝΗ

A1

ΑΘΗΝΑ 2011

ΕΘΝΙΚΟ ΚΑΙ ΚΑΠΟΔΙΣΤΡΙΑΚΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΑΘΗΝΩΝ

ιστορίας μέριμνα

Τιμητικός τόμος στον καθηγητή
ΓΕΩΡΓΙΟ Ν. ΛΕΟΝΤΣΙΝΗ

A₁

ΑΘΗΝΑ 2011

© 2011, Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών

ΕΠΙΤΡΟΠΗ ΤΟΥ ΤΙΜΗΤΙΚΟΥ ΤΟΜΟΥ

Δημοσθένης Δασκαλάκης, Καθηγητής ΕΚΠΑ

Αντώνιος Χουρδάκης, Καθηγητής Πανεπιστημίου Κρήτης

Χαράλαμπος Μπαμπούνης, Αναπλ. Καθηγητής ΕΚΠΑ

ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ ΕΚΔΟΣΗΣ

Χαράλαμπος Μπαμπούνης, Αναπλ. Καθηγητής ΕΚΠΑ

ΔΙΑΜΟΡΦΩΣΗ ΚΕΙΜΕΝΩΝ

Ελένη Πάστρα

ΣΧΕΔΙΑΣΜΟΣ ΕΞΩΦΥΛΛΟΥ

Δημήτριος Στεβής

ΠΑΡΑΓΩΓΗ

Εκτυπωτικό Κέντρο Πανεπιστημίου Αθηνών

ISBN 978-960-466-069-8

**ΤΑ ΚΥΘΗΡΑ ΚΑΙ ΑΙ ΝΗΣΟΙ ΕΠΤΑ ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΙΟΙ ΛΕΓΟΜΕΝΑΙ
ΣΤΟ «ΠΕΡΙ ΘΕΜΑΤΩΝ» ΤΟΥ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ Ζ' ΠΟΡΦΥΡΟΓΕΝΝΗΤΟΥ (913-959)**

Μαρία Λεοντσίνη-Άνθη

Τα Κύθηρα, κατά τη μέση βυζαντινή εποχή, ήταν γνωστά ως έδρα της ομώνυμης επισκοπής και ως τόπος άσκησης του αγίου Θεοδώρου¹. Η ανακήρυξη του μοναστή των Κυθήρων σε τοπικό άγιο από τους κατοίκους της Πελοποννήσου συνέβαλε στην ανάδειξη τους σε τόπο ιερό και πνευματικό. Ταυτόχρονα, μέσω των αρχαιογνωστικών αναφορών των Κυθήρων, τις οποίες συχνά σχολίαζαν οι βυζαντινοί λόγιοι, διατηρήθηκε η ανάμνηση της αρχαίας ιερότητας του χώρου, που για αιώνες σχετιζόταν με τη λατρεία της Αφροδίτης². Οι συμβολικές αναγωγές των Κυθήρων, τόσο κατά την αρχαιότητα όσο και κατά τη βυζαντινή εποχή, αν και είχαν διαφορετικό περιεχόμενο, ήταν συναφείς με τον τρόπο που λειτουργούσαν τα ιδιαίτερα γεωγραφικά χαρακτηριστικά του νησιού μέσα στο χρόνο· η θέση του στις ναυτικές μετακινήσεις της Μεσογείου και τη θαλάσσια συνδετικότητα ανάμεσα στο Ιόνιο και το Αιγαίο ευνόησε τη διατήρηση της μνήμης της λατρευτικής παράδοσης της θεάς³. Η σημασία του νησιού, από την άλλη πλευρά, για τις τοπικές θαλάσσιες επικοινωνίες και η συχνή επικοινωνία τον πελοποννησιακό χώρο, κατά τη βυζαντινή εποχή, ενίσχυσε τη λατρεία του αγίου Θεοδώρου και έκανε το νησί επίκεντρο της τοπικής θρησκευτικής κινητικότητας. Η μνήμη της άσκησης του αγίου, κατά τη βασιλεία του αυτοκράτορα Ρωμανού Α' Λακαπηνού (920-944)⁴, συνδέθηκε στενά με τις συνθήκες που επικρατούσαν στην περιοχή, όταν η γειτονική Κρήτη βρισκόταν υπό την κατοχή των Αράβων και ένα μέρος των Κυθήρων είχε μεταβληθεί σε τόπο απομονωμένο

¹ J. Darrouzès, *Notitiae episcopatum Ecclesiae Constantinopolitanae. Texte critique, introduction et notes*, Παρίσι 1981, Notitia 3, 750, σ. 244 (8ος αι.), Notitia 9, 379, σ. 302 (10ος αι.) και Notitia 13, 445, σ. 361 (12ος αι.). Ν. Α. Οικονομίδης, «Ο Βίος του Αγίου Θεοδώρου Κυθήρων (10ος αι.) (12 Μαΐου -BHG 3, αρ. 2430)», *Πρακτικά Τρίτου Πανιωνίου Συνεδρίου*, Αθήνα 1967, τόμ. 1, σ. 264-291 (= Ο ίδιος, *Byzantium from the Ninth Century to the Fourth Crusade. Studies Texts, Monuments*, Hampshire Variorum 1992, VII). Πβ. Elisabeth Malamut, *Les îles de l'Empire byzantin viii-xiie siècles*, Byzantina Sorbonensia 8, Paris 1988, τόμ. 1, σ. 36. Η ίδια, «En passant par Cythère de l'Antiquité à la fin du XVIe siècle», *Βενετία και Κύθηρα. Πρακτικά του Διεθνούς Συμποσίου*, Βενετία, 6-7 Δεκεμβρίου 2002, Μαρίνα Κουμανούδη - Χρύσα Μαλτέζου (επιστ. επιμ.), Βενετία 2003, σ. 31-48.

² Η αναζήτηση ενός ιδιαίτερα απομονωμένου τόπου με τη βοήθεια μαθητών ή συνασκητών και η άσκηση πλησίων ναών, βασικά χαρακτηριστικά της άσκησης του αγίου Θεοδώρου στα Κύθηρα, είναι θεμελιώδη και κοινά στα αγιολογικά κείμενα: Μ. Kaplan, «Le choix du lieu saint d'après certaines sources hagiographiques byzantins», στο: *Le sacré et son inscription dans l'espace à Byzance et en Occident, Études comparées sous la direction de M. Kaplan*, Byzantina Sorbonensia 18, Paris 2001, σ. 183-198, ειδικά σ. 191 και σ. 186-187. Μαρία Λεοντσίνη-Άνθη, «Οψεις του Κυθηραϊκού τοπίου: από τους σχολαστικούς υπομνηματισμούς στην αγιολογική του αναπαράσταση», Α' Διεθνές Συνέδριο Κυθηραϊκών Μελετών, «Κύθηρα: Μύθος και Πραγματικότητα», Κύθηρα 2003, Ι. Πετρόχειλος - Γ. Λεοντσίνης (επιμ.), τόμ. Α', σ. 323-326. Για την προβολή του τοπίου του νησιού αναφορικά με τη λατρεία του αγίου Θεοδώρου βλ. τώρα Th. Pratsch, *Der hagiographische Topos. Griechische Heiligenviten in mittelbyzantinischer Zeit*, Millenium Studies 6, Berlin - N. York 2005, σ. 221, 320-321 και T.E. Gregory, «Narrative of the Byzantine Landscape», στο: *Byzantine narrative. Papers in honour of R. Scott, J. Burke - U. Betka - P. Buckley - K. Hay - R. Scott - A. Stephenson* (επιμ.), Byzantina Australiensia 16, Melbourne 2006, σ. 483-496.

³ R. Leonhard, *Die Insel Kythera. Eine geographische Monographie*, Gotha 1899 (ανατύπωση Αθήνα 1938), σ. 3-6. Maria Léontsini, «Cythère: géographie et mythes anciennes dans la tradition littéraire byzantine», *Mésogeios* 4 (1999), σ. 118-131.

⁴ Άννα Λαμπροπούλου - Η. Αναγνωστάκης - Βούλα Κόντη - Αγγελική Πανοπούλου, Μνήμη και Λήθη της λατρείας των αγίων της Πελοποννήσου (9ος-15ος αιώνας), στο: *Οι Ηρωες της Ορθόδοξης Εκκλησίας. Οι νέοι άγιοι (9ος-16ος αιώνας)*, Ελεωνόρα Κουντούρα-Γαλάκη (επιστ. επιμ.), Εθνικό Ίδρυμα ερευνών, Ινστιτούτο Βυζαντινών Ερευνών, Διεθνή συμπόσια 15, Αθήνα 2004, σ. 278.

και επικίνδυνο για μόνιμη κατοίκηση. Υπό αυτές τις ιδιαίτερα αντίξοες περιστάσεις, οι ισορροπίες στο θαλάσσιο χώρο νότια της Πελοποννήσου στηρίζονταν στις δυνατότητες πλεύσης των βυζαντινών στόλων. Η στιγμή της επέμβασης στην περιοχή, οι επικεφαλής και ο αριθμός των πλοίων ήταν δεδομένα άμεσα εξαρτημένα από τις διοικητικές και στρατιωτικές επιλογές της κεντρικής εξουσίας στη βυζαντινή πρωτεύουσα. Παράλληλα, το νησί των Κυθήρων και κυρίως, ο μείζων πελοποννησιακός χώρος παρέμεναν πάντοτε σημαντικά σημεία διέλευσης, στάθμευσης ή ανεφοδιασμού των ναυτικών δυνάμεων του Βυζαντίου· την εικόνα αυτής της συνέχειας επιβεβαιώνει η μελέτη των ευρημάτων των παλαιότερων ανασκαφών⁵, καθώς και ένα αρκετά σημαντικό σύνολο από πρόσφατα δημοσιευμένα αρχαιολογικά τεκμήρια⁶. Οι νεότερες έρευνες στα Κύθηρα και συγκεκριμένα στον Άγιο Γεώργιο στο Βουνό, πάνω από το Καστρί και την Παλαιόπολη (αρχαία Σκάνδεια, Α ακτή), που δημοσιεύθηκαν τελευταία, εμπλουτίζουν τα παλαιότερα συμπεράσματα σχετικά με την κατοίκηση, την πρόσβαση των πλοίων και τη διακίνηση προϊόντων και πιστοποιούν επαφές με τα μεγάλα μεσογειακά κέντρα κατά τους 7ο-10ο αιώνες⁷. Η ζωή στο νησί φαίνεται ότι όχι μόνο συνεχίστηκε την εποχή κατά την οποία κυριαρχούσε ύφεση στις ναυτικές επικοινωνίες⁸ αλλά ειδικότερα στη θέση Άγιος Γεώργιος, τα ίχνη της βυζαντινής παρουσίας παραπέμπουν σε επαφές με κέντρα της Μικράς Ασίας αλλά και την ίδια την Κωνσταντινούπολη. Τεκμηριώνεται μάλιστα από χρυσόβουλλο, μολυβδόβουλλα και άλλα κινητά ευρήματα, η παρουσία αξιωματούχων που εκπροσωπούσαν στο νησί τον ίδιο τον αυτοκράτορα⁹. Ρητές αναφορές σχετικά με τη θέση των Κυθήρων στη ναυσιπλοΐα στη Μεσόγειο γίνονται νωρίτερα (4ος αι.) στον Βίο της αγίας Παύλας και στην *Expositio*

⁵ G. L. Huxley, «The History and the Topography of Ancient Kythera», στο: *Kythera. Excavations and Studies Conducted by the University of Pennsylvania Museum and the British School at Athens*, J. N. Coldstream – G. L. Huxley (έκδ.), London 1972, σ. 33, 35-36.

⁶ Για τα ανασκαφικά δεδομένα βλ. J. N. Coldstream, «Deposits of Pottery from the Settlement», στο: *Kythera. Excavations and Studies*, ό.π., σ. 166-177. G. L. Huxley, «Small finds from deposits», στο ίδιο, σ. 211. J. N. Coldstream, «Kythera: the Sequence of Pottery and its Chronology», στο ίδιο, σ. 307-308 (για τις συνάψεις της κεραμικής με τύπους διαδεδομένους σε όλη τη Μεσόγειο). Πβ. A. H. S. Megaw, «Άγιος Παντελεΐμον Παλαιόπολη, Kythera», στο ίδιο, ό.π., σ. 315-316 (ειδικά για την ανακαίνιση τμημάτων του ναού του Αγίου Παντελεήμονα του 5ου αι. μετά από καταστροφή του στα μέσα του 7ου αιώνα). Βλ. πιο πρόσφατα: Μ. Χατζηδάκης, «Χρονολογική ανασκόπηση των μνημείων ζωγραφικής», στο: Μ. Χατζηδάκης – Ιωάννα Μπίθα, *Ευρετήριο Βυζαντινών Τοιχογραφιών Κυθήρων*, Ακαδημία Αθηνών, Κέντρο Έρευνας της Βυζαντινής και Μεταβυζαντινής Τέχνης, Αθήνα 1997, σ. 39-41 (θεώρηση της επισκευής του ίδιου ναού τον 7ο αι., αλλά πριν από την «ερήμωση του νησιού από τους Άραβες» και τοποθέτηση του ψηφιδωτού του Αγίου Ιωάννη στον Ποταμό στον 6ο αι., νωρίτερα δηλαδή, από το γνωστό ψηφιδωτό του Αγ. Γεωργίου στο Βουνό (7ος αι.) και τοιχογραφιών του 10ου αι. στο μέτωπο του ιερού του αρχικού ναού, του Αγίου Ανδρέα στο Λιβάδι). Ειδικότερα για τις τελευταίες τοιχογραφίες βλ. Maria Panayotidi, «La peinture monumentale en Grèce de la fin de l'Iconoclasme jusqu'à l'avènement des Comnènes (843-1081)», *Cahiers Archéologiques* 34 (1986), σ. 87.

⁷ Ναταλία Πούλου-Παπαδημητρίου, «Η βυζαντινή και μεταβυζαντινή παρουσία στον Άγιο Γεώργιο στο Βουνό: η αρχαιολογική έρευνα», στο: Εταιρεία Κυθηραϊκών Μελετών, *Η Διεθνές Πανιώνιο Συνέδριο*, Χώρα Κυθήρων 21-25 Μαΐου 2006, *Πρακτικά*, τόμ. Ι, Αρχαιολογία – Αρχιτεκτονική, Φυσικό περιβάλλον, Κύθηρα 2009, σ. 344-356. Βλ. και Γ. Σακελλαράκης, «Η επισήμανση της θέσης», στο: ο ίδιος (με τη συνεργασία Δ. Κουρκουμέλη και Ελένης Γκίνη Τσοφοπούλου), *Κύθηρα. Το Μινωϊκό Ιερό Κορυφής στον Άγιο Γεώργιο στο Βουνό 1: Τα προανασκαφικά και η ανασκαφή*, Βιβλιοθήκη της εν Αθήναις Αρχαιολογικής Εταιρείας αρ. 271, Αθήνα 2011, σ. 50-55.

⁸ Παλαιότερα, ειδικά για τα Κύθηρα, η διακοπή των δραστηριοτήτων είχε συσχετισθεί με τις αραβικές επιδρομές βλ. Judith Herrin, «Byzantine Kythera», στο: *Kythera. Excavations and Studies*, ό.π., σ. 44-45. Πβ. G. L. Huxley, «The second Dark Age of the Peloponnese», *Λακωνικά Σπουδαί* 3 (1977), σ. 99 (μολονότι σημειώνει τις επισκευές του ναού του Αγίου Παντελεήμονα μετά τα μέσα του 7ου αιώνα). Τόσο αυτή η δραστηριότητα επισκευής όσο και κάποιες έμμεσες αναφορές για τη ναυτική κίνηση της εποχής έχουν ήδη επισημανθεί ως ενδείξεις μιας αναπροσαρμογής των δραστηριοτήτων στο νησί, οι οποίες οπωσδήποτε δεν σηματοδοτούν ασυνέχεια, βλ. Λεοντσίνη-Ανθή, «Οψεις του Κυθηραϊκού τοπίου», ό.π., σ. 320.

⁹ Ελένη Γκίνη Τσοφοπούλου, Δ. «Οι ναοί του Αγίου Γεωργίου και της Παναγίας-Αγίου Νικολάου», στο: *Κύθηρα. Το Μινωϊκό Ιερό* ό.π., σ. 113, 121 – 122..

*totius mundi et Gentium*¹⁰, δυο κείμενα που περιγράφουν μετακινήσεις μεγάλων αποστάσεων.

Η σπανιότητα των γραπτών αναφορών για τα Κύθηρα, κατά τους μέσους βυζαντινούς χρόνους, πρέπει να οφείλεται στις γενικότερες μεταβολές, που επήλθαν στις παραδοσιακές αντιλήψεις αναφορικά με τον τρόπο περιγραφής και αποτύπωσης των γεωγραφικών στοιχείων του χώρου και στην επικράτηση της πρακτικής αντιμετώπισης των γεωγραφικών δεδομένων, με σκοπό τη χρήση τους για πολύ εξειδικευμένους και με άμεση εφαρμογή σκοπούς, όπως η διοίκηση, η φορολογία ή τα ταξίδια¹¹. Γενικότερο εξάλλου, χαρακτηριστικό της εποχής ήταν η πιστή αναπαραγωγή των γεωγραφικών γνώσεων, καθώς και τα σχόλια ή οι ονοματολογικές υπομνήσεις σε γεωγραφικά έργα της αρχαιότητας¹². Ο χώρος, ως γεωγραφικό μέγεθος, δεν αποτέλεσε, εκτός από ελάχιστες ίσως περιπτώσεις, αυτοτελές θέμα πραγμάτευσης της βυζαντινής κοσμικής γραμματείας. Παρά την υποχώρηση των γεωγραφικών σπουδών, η ονομασία των Αντικυθήρων (νησιού νότια των Κυθήρων) ως *Σιγιλλίας*, στο αγιολογικό κείμενο που αναφέρεται στον θετό αδελφό του Ιωάννη Δαμασκηνού, άγιο Κοσμά Μελωδό (675-752), παραπέμπει μάλλον σε καθιερωμένη χρήση του ονόματος στην καθομιλουμένη γλώσσα, η οποία συνυπήρχε με τις λόγιες αρχαιογνωστικές μνείες, που απαντούν αδιάλειπτα στη βυζαντινή λεξικογραφία ή σε γεωγραφικά σχόλια, σύμφωνα με τις οποίες το νησί αυτό αποκαλούνταν *Ωγυλος* ή *Αίγι(ν)λία*¹³.

Η *Σιγιλλία* ήταν ο τόπος, στον οποίο μεταφέρθηκε αιχμάλωτος των Αράβων μετά από επίθεση σε πληθυσμούς της Κρήτης, ο Κοσμάς ο Μελωδός¹⁴, και ο βιογράφος των αγίων φαίνεται να χρησιμοποιεί το όνομα των Αντικυθήρων, όπως ήταν ευρύτερα γνωστό. Στα κείμενα, που κάνουν λόγο για τον Κοσμά, η *Σιγιλλία* αναφέρεται επίσης και ως έρημη νήσος κοντά στην Κρήτη, στην οποία προτίμησαν να προσορμίσουν τα πλοία τους οι Άραβες. Η πληροφορία αυτή θυμίζει την περιγραφή της γειτονικής περιοχής του Μαλέα ως επικίνδυνου κρησφύγετου πειρατών στον *Βίο* του οσίου Ιλαρίωνα, που έζησε τον 4ο αιώνα, σε αρκετά, δηλαδή, πιο πρώιμη εποχή. Ανάλογη είναι και στον *Βίο* του αγίου Θεοδώρου Κυθήρων, η αφήγηση για τους *έγκρυπτομένους* στα Κύθηρα Άραβες¹⁵, στην οποία επανέρχεται το κοινό χαρακτηριστικό στοιχείο του θαλάσσιου χώρου νότια της Πελοποννήσου μέσα στους αιώνες. Πρόκειται για μια στερεότυπη εικόνα της έρημης ή

¹⁰ *Saint Jérôme Lettres*, Texte établi et traduit par J. Labourt, τόμ. 5, Παρίσι 1955, αρ. 108, σ. 185. J. Rougé (έκδ.), *Sources Chrétiennes* 124, Paris 1966, σ. lxiv, 208. Πβ. Α. Αβραμέα, «Χερσαίες και θαλάσσιες επικοινωνίες (4ος-15ος αιώνας)», στο: *Οικονομική Ιστορία του Βυζαντίου από τον 7ο έως τον 15ο αιώνα*, Αγγελική Λαΐου (γενική εποπτεία), τόμ. Α', Αθήνα 2006, σ. 166. Βλ. επίσης Α. Κ. Κύρου, «Νομισματικές μαρτυρίες για τις βαρβαρικές επιδρομές στον νότιο ελλαδικό χώρο κατά τους «σκοτεινούς αιώνες» του Βυζαντίου», *Πελοποννησιακά* 29 (2007-2008), σ. 225-258.

¹¹ Βλ. Μ. Κορδώσης, «Σκέψεις για τη σύνθεση μιας ιστορίας της γεωγραφίας στο Βυζάντιο. Α. Πρωτοβυζαντινή εποχή», *Ιστοριογεωγραφικά* 2 (1988), σ. 132-133 και Β. Κατσαρός, «Χώρος και βυζαντινή λογοτεχνία. Ο χώρος της ζωής και ο χώρος του θανάτου στη βυζαντινή ποίηση», Α' *Συνάντηση των Βυζαντινολόγων της Ελλάδος και της Κύπρου*, 25-27 Σεπτεμβρίου 1998, *Εισηγήσεις, Περιλήψεις Ανακοινώσεων*, Ιωάννινα 1999, σ. 27-51.

¹² Anna Avraméa, «Problèmes de la cartographie de l'Empire byzantin: L'évidence des textes», στο: *Eastern Mediterranean Cartographies*, Επιμέλεια Γ. Τόλιας – Δ. Λούπης, Τετράδια Εργασίας 25-26, Κέντρο Νεοελληνικών Ερευνών, Αθήνα 2004 σ. 27-34. Βλ. και J. Koder, *Der Lebensraum der Byzantiner. Historisch-geographischer Abriss ihres mittelalterlichen Staates im östlichen Mittelmeerraum*, Byzantinische Geschichtsschreiber 1, Graz – Wien – Köln 1984 (= *Το Βυζάντιο ως χώρος. Εισαγωγή στην Ιστορική Γεωγραφία της Ανατολικής Μεσογείου στη Βυζαντινή Εποχή*, μτφρ. Δ. Χ. Σταθακόπουλος, Θεσσαλονίκη 2005, σ. 102-104).

¹³ Λεοντσίνη-Άνθη, «Όψεις του Κυθηραϊκού τοπίου», *ό.π.*, σ. 313-314, όπου και οι παραπομπές στις πηγές.

¹⁴ Foteini Kolovou, «Vita des Johannes von Damaskus und des Kosmas Melodos im Codex Atheniensis BN 321 (BHG 884a)», *Βυζαντινά* 23 (2002-2003), σ. 17,99 και 20,207-208. Σύμφωνα με άλλα χειρόγραφα, ο αιχμάλωτος των Αράβων υπήρξε ο, καταγόμενος από την Κρήτη, διδάσκαλος των δυο αδελφών, που ονομάζεται επίσης Κοσμάς, βλ. Γρ. Παπαγιάννης, «Παρατηρήσεις στη Vita Atheniensis του Κοσμά του Μελωδού», *Βυζαντινά* 24 (2004), σ. 64 και παράρτημα σ. 121.

¹⁵ Λεοντσίνη-Άνθη, «Όψεις του Κυθηραϊκού τοπίου», *ό.π.*, σ. 320-321, όπου και οι παραπομπές στις πηγές.

απομονωμένης νήσου, κατά τον Μεσαίωνα¹⁶, που προβάλλεται σε αγιολογικά κείμενα, η οποία δεν είναι πάντοτε εύκολο να συγκριθεί με παράλληλες αναφορές από άλλες αφηγηματικές πηγές.

Με την εξέταση των αρχαιολογικών τεκμηρίων μπορεί, ωστόσο, να διερευνηθεί σε ποιο βαθμό η ερήμωση ή η εγκατάλειψη αφορούσε μέρος ή το σύνολο του νησιού και σε ποιο βαθμό οι αντίξοες ιστορικές συνθήκες ήταν καθοριστικές για την κινητικότητα ανθρώπων και την ανταλλαγή των προϊόντων, ανάμεσα στο νησί και την πλησιέστερή του στεριά. Τα νέα στοιχεία που έχουν πρόσφατα μελετηθεί για τη μεσοβυζαντινή εποχή στα Κύθηρα δείχνουν πράγματι ύφεση. Αυτή η κατάσταση απηχείται στην επισήμανση της μελέτης του χώρου του Αγίου Γεωργίου στο Βουνό, όπου, μετά τον 7ο αιώνα, διαπιστώθηκαν μετασκευές με τροποποιήσεις και προσθήκες, οι οποίες συνήθως παρατηρούνται μετά από περιόδους εγκατάλειψης. Στον χώρο γύρω από το ναό του Αγίου Γεωργίου, ο οποίος έχει χαρακτηριστεί φρουριακή εγκατάσταση από τον Α. Κύρου, έχουν εντοπιστεί μολυβδόβουλλο του 7ου αιώνα, νομίσματα (Ηρακλείου και Κώνσταντος Β') καθώς και καμαροσκέπαστη δεξαμενή και πλούσια κεραμική, ευρήματα που δείχνουν έντονες δραστηριότητες. Μετά τη διακοπή -εξαιτίας επιδρομής (673)- η λειτουργία του χώρου συνεχίζει, όχι στον ίδιο βαθμό, αλλά με σταθερότητα από τον 8ο αιώνα και εξής¹⁷. Δραστηριότητες με χρονική αφετηρία τον 8ο αιώνα εντοπίστηκαν και στον Άγιο Γεώργιο της Κολοκυθιάς (ΒΑ ακτή των Κυθήρων, πάνω από τον όρμο της Αγίας Πατρικίας). Πρόκειται για μια οχυρωμένη θέση με ναούς, παρατηρητήριο και δεξαμενές, κτίσματα που εξυπηρετούσαν ανάγκες όμοιες με εκείνες που διακριβώθηκαν στην εγκατάσταση του Αγίου Γεωργίου στο Βουνό. Όπως επισημάνθηκε από την αρχαιολόγο, που μελετά τον οχυρωμένο χώρο της Κολοκυθιάς, η κατασκευή αυτού του οχυρωμένου χώρου είχε σκοπό την εγκατάσταση στρατιωτικών σωμάτων για την εποπτεία του Μαλέα¹⁸.

Η παραπάνω προτεινόμενη στρατιωτική λειτουργία δεν είναι άσχετη με την μαρτυρημένη στάθμευση βυζαντινού στολίσκου στη Μονεμβασία, που φαίνεται ότι απαρτιζόταν από λίγα πλοία, αλλά στρατιωτικά εξοπλισμένα, κάνοντας χρέη ναυτικής περιπόλου. Φαίνεται μάλιστα ότι η βυζαντινή στρατιωτική παρουσία σε ξηρά και θάλασσα διασφάλιζε σχέσεις ισορροπίας με τους αραβικούς στόλους, που είχαν ορμητήριο την Κρήτη μετά την κατάκτησή της κατά τις πρώτες δεκαετίες του 9ου αιώνα (824/6-961). Αυτό τουλάχιστον απηχείται στον *Βίο* του αγίου Θεοδώρου, σύμφωνα με τον οποίο οι στρατιωτικές επιτυχίες Βυζαντινών και Αράβων δείχνουν εναλλασσόμενες¹⁹. Το φαινόμενο αυτό έχει επιχειρηθεί να μελετηθεί παράλληλα με τους ρυθμούς της δημογραφικής ανάπτυξης του νησιού με αφετηρία, κατά κύριο λόγο, τον παραπάνω *Βίο*²⁰, που αναφέρεται στις στενές σχέσεις με την Πελοπόννησο κατά το 10ο αιώνα, όπως τεκμηριώνεται από την

¹⁶ Pratsch, *Der hagiographische Topos*, ό.π., σ. 220-221. W.R. Caraher, «Constructing Memories: Hagiography, Church Architecture, and the Religious Landscape of Middle Byzantine Greece: The Case of St. Theodore of Kythera», στο: *Archaeology and History in Roman, Medieval and Post-Medieval Greece. Studies on Method and Meaning in Honor of Timothy E. Gregory*, W.R. Caraher – Linda Jones Hall – R. Scott Moore (έκδ.), Aldershot, Hampshire 2008, σ. 272-273, 276.

¹⁷ Γκίνη Τσοφοπούλου, Δ. «Οι ναοί του Αγίου Γεωργίου και της Παναγίας-Αγίου Νικολάου», στο: *Κύθηρα. Το Μινωϊκό Ιερό*, ό.π., σ. 127-129.

¹⁸ Μαρίνα Παπαδημητρίου, «Η οχυρωματική θέση στον Άγιο Γεώργιο της Κολοκυθιάς», στο: 25η Εφορεία Βυζαντινών Αρχαιοτήτων σε συνεργασία με το Τμήμα Αρχιτεκτόνων Μηχανικών Πανεπιστημίου Πατρών, *Διεθνές Συνέδριο Οχυρωματική Αρχιτεκτονική στην Πελοπόννησο 5ος-15ος αι.*, Αλεξάνδρειο Συνεδριακό Κέντρο Λουτρακίου, Ισθμός Κορίνθου (30 Σεπτεμβρίου-2 Οκτωβρίου 2011), Κόρινθος 2011, σ. 55. Πβ. Ιωάννα Μπίθα, «Τα Βυζαντινά Κύθηρα μέσα από τις μαρτυρίες των εκκλησιών και των τοιχογραφιών», Στ' *Διεθνές Πανιώνιο Συνέδριο, Ζάκυνθος*, 23-27 Σεπτεμβρίου 1997, *Πρακτικά*, Αθήνα 2004, σ. 565-578, ειδικότερα σ. 566.

¹⁹ V. Christides, «The maritime Arab-Byzantine frontier in the Southern Aegean (ca. 824/6-961): Cythera, Naxos, Paros, Elaphonesos, Dia», στο: *Εταιρεία Κυθηραϊκών Μελετών, Η' Διεθνές Πανιώνιο Συνέδριο, Κύθηρα*, 21-25 Μαΐου 2006, *Πρακτικά*, τόμ. III, Ιστορία, Αθήνα 2009, σ. 637-640.

²⁰ G. N. Leontsinis, *The Island of Kythera. A Social History (1700-1863)*, S. Saripolos Library 55, Athens 1987, σ. 41-42, 355-356.

εποπτεία της περιοχής από τον τουρμάρχη Μελίτων²¹, πρακτική που φαίνεται ότι ήταν γενικευμένη στο Αιγαίο την εποχή αυτή²².

Οι δυο παραπάνω παρατηρήσεις για τη σχετική δημογραφική σταθερότητα του νησιού και τη στρατιωτική επίβλεψη της ευρύτερης θαλάσσιας περιοχής νότια της Πελοποννήσου αποτελούν επιβεβαίωση για τη διατήρηση της παράκτιας επικοινωνίας, η οποία ήταν μόνιμο χαρακτηριστικό των μεσαιωνικών μετακινήσεων²³. Στην περίπτωση των Κυθήρων οι ναυτικές επικοινωνίες ευνοούνται και εξυπηρετούνται από τη θέση τους ανάμεσα στην Πελοπόννησο και την Κρήτη, αλλά και την ύπαρξη μικρότερων νησίδων σε κοντινές αποστάσεις. Η κατάληψη της Κρήτης από τους Άραβες υπήρξε οπωσδήποτε ανασταλτικός παράγων για την απρόσκοπτη κυκλοφορία ανθρώπων και προϊόντων στην περιοχή, δεν οδήγησε, ωστόσο, στην πλήρη διακοπή τους²⁴. Ειδικότερα το πλήθος των αγκυροβολίων της χερσονήσου του Μαλέα²⁵, όπως αναδεικνύεται αμέσως μετά την αποκατάσταση της βυζαντινής κυριαρχίας στο Νότιο Αιγαίο, αλλά και η λειτουργία των λιμένων πρόσβασης στα Κύθηρα, που πιστοποιείται με βάση δεδομένα προερχόμενα από την αρχαιολογική έρευνα, που ολοένα και πιο συστηματικά αξιοποιούνται²⁶, καθώς και οι μνείες των πηγών για τις νίκες γνωστών βυζαντινών στρατηγών στην περιοχή, αλλά και η βεβαιωμένη πυκνή παρουσία υψηλόβαθμων αξιωματούχων του θέματος Πελοποννήσου τόσο στην ενδοχώρα όσο και στις παρακείμενες νησίδες²⁷ και κυρίως, η δραστηριοποίηση των μεγάλων βυζαντινών στόλων, όπως έμμεσα συνάγεται από τις μαρτυρημένες στις αφηγηματικές πηγές αλληπάλληλες ναυτικές εκστρατείες προς τη Δύση²⁸, αποτελούν βέβαιες ενδείξεις έντονης κινητικότητας, λίγο πριν και λίγο μετά τη σύνταξη του «Περί Θεμάτων» (956-959).

Τα ευρήματα στο νησί από τον 8ο έως τον 10ο αιώνα, αν και λίγα σε αριθμό, δείχνουν παρουσία και μάλιστα με επίσημο χαρακτήρα στον Άγιο Γεώργιο στο Βουνό, σημαντικό σημείο για τον έλεγχο της ναυσιπλοΐας στο Νότιο Αιγαίο, όπως πιστοποιείται από δύο σφραγίδες, που ανήκαν σε βυζαντινό αξιωματούχο του 8ου αιώνα η πρώτη και στον αυτοκράτορα Λέοντα Ε' (813-820) η δεύτερη. Και τα δυο παραπάνω τεκμήρια έχουν

²¹ Οικονομίδης, «Ο Βίος του Αγίου Θεοδώρου Κυθήρων», *ό.π.*, σ. 186-187, 267, 276-277, 287. D. Tsougarakis, *Byzantine Crete. From the 5th Century to the Venetian Conquest*, Historical Monographs 4, Athens 1988, σ. 56-57.

²² P. A. Yannopoulos, «Byzantins et Arabes dans l'espace grec aux IXe et Xe siècles selon les sources hagiographiques locales et contemporaines», στο: *East and West. Essays on Byzantine and Arab Worlds in the Middle Ages*, J. P. Monferrer-Sala – V. Christides – Th. Papadopoulos (έκδ.), Gorgias Eastern Christian Studies 15, New Jersey 2009, σ. 102.

²³ Γενικά για τη ναυσιπλοΐα κοντά στις ακτές βλ. P. Horden – N. Purcell, *The Corrupting Sea. A Study of Mediterranean History*, Oxford – Malden Mass. 2001, σ. 133-137.

²⁴ V. Christides, *The Conquest of Crete by the Arabs (C.A. 824). A Turning Point in the Struggle Between Byzantium and Islam*, Ακαδημία Αθηνών, Αθήνα 1984, σ. 165-168.

²⁵ Χάρις Α. Καλλιγιά, «Μονεμβασία (7ος-15ος αιώνας)», στο: *Οικονομική Ιστορία του Βυζαντίου από τον 7ο έως τον 15ο αιώνα*, Αγγελική Λαΐου (γενική εποπτεία), τόμ. Β', Αθήνα 2006, σ. 711-712. Για τη σημασία της περιοχής για την Κωνσταντινούπολη βλ. Έφη Ράγια, «Το μοναστικό κέντρο του Λάτρους και η ευρύτερη περιοχή του. Κάποιες ακόμα σημειώσεις», *Βυζαντινός Δόμος* 17-18 (2009-2010), σ. 503-520.

²⁶ T.E. Gregory, «Landscape and Cultural History in Medieval and Early Modern Kythera», στο: Εταιρεία Κυθηραϊκών Μελετών, *Η Διεθνές Πανιώνιο Συνέδριο, Χώρα Κυθήρων*, 21-25 Μαΐου 2006, Πρακτικά, τόμ. Ι, Αρχαιολογία – Αρχιτεκτονική, Φυσικό περιβάλλον, Κύθηρα 2009, σ. 102-117.

²⁷ A. Bon, *Le Péloponnèse byzantin jusqu'en 1204*, Bibliothèque Byzantine. Études 1, Paris 1951, σ. 186-193, 203-205. Βλ. επίσης J. Nesbitt – N. Oikonomides, *Catalogue of the Byzantine Seals at Dumbarton Oaks and at Fogg Museum of Art*, Volume 2, *South of the Balkans, The Islands, South of Asia Minor*, Washington, D.C. 1994, σ. 72-76, αρ. 22.1, 22.3-4, 22.6-8, 22.10-14, 22.16-27, 22.29, 22.31, 22.35, 22.37-42 και Άννα Αβραμέα, «Ανέκδοτα μολυβδόβουλλα από τα νησιά του Αργολικού κόλπου», *Σύμμεικτα* 10 (1996) σ. 11-25.

²⁸ Βασιλική Βλυσίδου, «Η υποχώρηση από τη Σικελία και η κυριαρχία της Ν. Ιταλίας: 756-976», στο: Β. Βλυσίδου – Στ. Λαμπάκης – Μ. Λεοντίνη – Τ. Λουγγής, *Βυζαντινά στρατεύματα στη Δύση (5ος-11ος αι.)*. Έρευνες πάνω στις χερσαίες και ναυτικές επιχειρήσεις: σύνθεση και αποστολή των βυζαντινών στρατευμάτων στη Δύση, Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών, Ινστιτούτο Βυζαντινών Ερευνών, Ερευνητική Βιβλιοθήκη 5, Αθήνα 2008, σ. 282, 287, 293, 300, 318, 324, 328, 335-336, 338, 371, 374, 378, 383, 387.

συσχετισθεί με τους αμυντικούς σχεδιασμούς της Κωνσταντινούπολης στην περιοχή²⁹. Την κινητικότητα, που επέτρεπε ο στρατιωτικός έλεγχος της περιοχής, επιβεβαιώνουν και τα όστρακα από εφυαλωμένα αγγεία των τελών του 8ου και των αρχών του 9ου αιώνα, καθώς και από αμφορέα του 10ου, που βρέθηκαν στο χώρο, τα οποία ανήκουν σε τύπους κεραμικής γνωστούς και σε πολλά ακόμη νησιά του Νότιου Αιγαίου³⁰. Τα γνωστά μνημεία, που βρίσκονται στο εσωτερικό του νησιού, όπως ο Άγιος Ιωάννης στον Ποταμό με ψηφιδωτό του 6ου αιώνα, που επιβιώνει στη Μέση Βυζαντινή εποχή, και ο ναός του Αγίου Ανδρέα στο Λιβάδι με τοιχογραφίες των τελών του 10ου αιώνα³¹, αποτελούν ενδείξεις για την παρουσία κατοίκων στο βόρειο και το κεντρικό τμήμα του αντίστοιχα. Παρά τις δραστηριότητες αυτές δεν γίνεται λόγος για τα Κύθηρα, όπως θα άρμοζε στο οικείο τμήμα για το θέμα Πελοποννήσου στο «Περί Θεμάτων», ένα έργο που συντάχθηκε από τον αυτοκράτορα Κωνσταντίνο Ζ' Πορφυρογέννητο (913-959) και το περιβάλλον του³². Γενικά όμως, δεν γίνονται συχνά αναφορές ή σχόλια σε έργα αρχαίων γεωγράφων σχετικά με το φυσικό περιβάλλον ή τον οικισμένο χώρο, τους ναυτικούς σταθμούς, τα λιμάνια ή τα νησιά³³. Γεωγραφικά στοιχεία μερικές φορές αρκετά εξειδικευμένα, βρίσκονται ενσωματωμένα σε οδοιπορικά, που εξυπηρετούσαν τις πρακτικές απαιτήσεις των ταξιδιών³⁴, αλλά και σε επίσημα κείμενα που συντάσσονταν για τις ανάγκες της κρατικής διοίκησης ή οικονομικής και φορολογικής οργάνωσης της βυζαντινής επικράτειας³⁵. Από την άλλη πλευρά, τα επίσημα διοικητικά κείμενα, που προορίζονταν να δείξουν την ιεραρχική σειρά των πολιτικών και στρατιωτικών αξιωμάτων, όπως η *Notitia Dignitatum*, η οποία αποτύπωνε την κρατική δομή του 5ου αιώνα τόσο στο δυτικό όσο και στο ανατολικό τμήμα της αυτοκρατορίας³⁶, περιέγραφαν την οργάνωση του χώρου – πάντοτε, με βάση την ιεραρχική θέση κάθε επαρχίας και πόλης – έναντι της κεντρικής εξουσίας.

²⁹ Πούλου-Παπαδημητρίου, «Η βυζαντινή και μεταβυζαντινή παρουσία στον Άγιο Γεώργιο στο Βουνό», ό.π., σ. 348.

³⁰ Πούλου-Παπαδημητρίου, «Η βυζαντινή και μεταβυζαντινή παρουσία στον Άγιο Γεώργιο στο Βουνό», ό.π., σ. 347, 349. Για την κεραμική, τα νομίσματα και άλλα ευρήματα 7ου-10ου αι. που δημοσιεύθηκαν πρόσφατα βλ. Γ. Σακελλαράκης, «Η ανασκαφή», στο: *Κύθηρα. Το Μινωϊκό Ιερό*, ό.π., σ. 167, 172-173, 189, 195-196, 200, 203, 209, 221, 232, 251, 252 (νόμισμα Λέοντος Ε' Ν35), 255-256, 258, 262, 264, 266, 267, 270, 271, 275-276, 278, 280, 281, 282, 286, 288, 291, 294, 296, 300, 302, 306, 307, 309-310, 313, 323-324, 328, 329.

³¹ Μ. Χατζηδάκης, «Χρονολογική ανασκόπηση των μνημείων ζωγραφικής», ό.π., σ. 40, 72-73, 193 και Ελένη Γκίνη-Τσοφοπούλου, «Η συμβολή της Αρχαιολογικής Υπηρεσίας στη συντήρηση των Βυζαντινών και Μεταβυζαντινών μνημείων των Κυθήρων», στο: Χατζηδάκης – Μπίθα, *Ενρετήριο Βυζαντινών Τοιχογραφιών Κυθήρων*, ό.π., σ. 317-318. Βλ. Επίσης Μπίθα, «Τα Βυζαντινά Κύθηρα», ό.π., σ. 574, και πιο πάνω σημ. 5.

³² *Costantino Porfirogenito De thematibus. Introduzione, testo critico, commento*, A. Pertusi, Studi e Testi 160, Città del Vaticano 1952 (φωτ. αν. 1967), σ. 39-43. Πβ. T. Lounghis, «Sur la date du de thematibus», *Revue des études byzantines* 31 (1973), σ. 271-272. Hélène Ahrweiler, «Sur la date de thematibus de Constantin VII Porphyrogénète», *Travaux et Mémoires* 8 (1981), σ. 1-5. Αγγελική Κωνσταντακοπούλου, «Χώρος και εξουσία στο έργο του Κωνσταντίνου Πορφυρογέννητου. «Περί τῶν θεμάτων» και «Πρὸς τὸν ἴδιον υἱὸν Ῥωμανόν»», στο: *Χώρος και Ιστορία. Αστικός, αρχιτεκτονικός και περιφερειακός Χώρος/Space and History. Urban, architectural and regional space. Scopelos Symposium Proceedings*, Σεπτέμβριος 1987, Θεσσαλονίκη 1989, σ. 124-125. P. Pieler, «Η συμβολή του Κωνσταντίνου Ζ' του Πορφυρογέννητου στη νομική φιλολογία», στο: *Κωνσταντίνος Ζ' ο Πορφυρογέννητος και η εποχή του, Β' Διεθνής Βυζαντινολογική Συνάντηση*, Δελφοί, 22-26 Ιουλίου 1987, Αθήνα 1989, σ. 81-82.

³³ H. Hunger, *Die hochsprachliche profane Literatur der Byzantiner*, τόμ. 1, Μόναχο 1978 (= *Βυζαντινή Λογοτεχνία. Η λόγια κοσμική γραμματεία των βυζαντινών*, κεφ. τέταρτο, μτφρ. Γ. Χ. Μακρής, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, Αθήνα 1987, τόμ. Α', σ. 361-362). Πβ. Κορδώσης, «Σκέψεις για τη σύνθεση μιας ιστορίας της γεωγραφίας», ό.π., σ. 131-144.

³⁴ Χριστίνα Αγγελίδη, «Εμπορικοί και αγιολογικοί δρόμοι (4ος-7ος αι.). Οι μεταμορφώσεις της ταξιδιωτικής αφήγησης», *Πρακτικά του Α' Διεθνούς Συμποσίου: «Η Καθημερινή Ζωή στο Βυζάντιο»*, Χριστίνα Αγγελίδη (επιμ.), Αθήνα 1989, σ. 675-685.

³⁵ Κωνσταντακοπούλου, «Χώρος και εξουσία στο έργο του Κωνσταντίνου Πορφυρογέννητου», ό.π., σ. 113-129.

³⁶ *Notitia dignitatum omnium, tam civilium quam militarium, partibus Orientis*: O. Seek, *Notitia Dignitatum accedunt Notitia Urbis Constantinopolitanae et Latercula Provinciarum*, Frankfurt am Main 1962 (ανατύπ.), σ. 1-102. *Notitia dignitatum omnium, tam civilium quam militarium, partibus Occidentis*, στο: Seek, *Notitia Dignitatum*, ό.π., σ. 103-112. Για τα Κύθηρα βλ. και Δ. Π. Δρακούλης, *Η περιφερειακή οργάνωση των οικισμών της Ανατολικής Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας κατά*

Αντίστοιχη χρήση στοιχείων γεωγραφίας για τα διοικητικά κέντρα των βυζαντινών επαρχιών γινόταν στον *Συνέκδημο* του Ιεροκλή, έναν κατάλογο που συγκροτήθηκε τα πρώτα χρόνια της βασιλείας του Ιουστινιανού Α' (527-565) και παρουσίαζε τη διάρθρωση των πόλεων της Ανατολής, ακολουθώντας τη διοικητική διάταξη κάθε τόπου³⁷. Η μέθοδος της γεωγραφικής οργάνωσης του *Συνεκδήμου*, υιοθετήθηκε λίγο αργότερα για τη σύνταξη των εκκλησιαστικών καταλόγων, που είναι γνωστοί ως *Notitiae Episcopatum*. Τα εκκλησιαστικά αυτά τακτικά εξυπηρετούσαν τις διοικητικές ανάγκες του Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως³⁸ και η συγκρότησή τους προϋπόθεσή της είχε την γνώση της γεωγραφικής θέσης των μητροπόλεων και επισκοπών στις βυζαντινές επαρχίες. Σε αυτά τα τακτικά βρίσκονται οι πληροφορίες για την επισκοπή Κυθήρων.

Στην καταγραφή του γεωγραφικού χώρου και της διοικητικής επικράτειας του θέματος Πελοποννήσου³⁹ στο «Περί θεμάτων», δεν γίνεται λόγος για τα Κύθηρα, μολονότι το έργο αυτό έχει και χρηστικό σκοπό και η παρουσίασή του, όπως και κάθε θέματος, πλαισιώνεται με αρχαιογνωστικές λεπτομέρειες⁴⁰. Παράλληλα με την αποτύπωση των μεταβολών της διοικητικής αναδιοργάνωσης των παλαιότερων επαρχιών της αυτοκρατορίας σε θεματικές περιφέρειες, παρέχονται επίσης «εγκυκλοπαιδικά» στοιχεία για την ιστορία και τη γεωγραφία⁴¹. Η αφήγηση για τα θέματα σε αυτό το αυτοκρατορικό έργο διέφερε λοιπόν, από τους παλαιότερους καταλόγους, αν και οι περισσότεροι πρέπει να χρησιμοποιήθηκαν για το γεωγραφικό του υπόβαθρο. Επιπλέον καινοτομία ως προς την περιγραφή του χώρου στο «Περί θεμάτων», αποτελούσε η συμπερίληψη στην αφηγηματική του δομή περικοπών ή σχολίων από τα έργα των γεωγράφων της ύστερης αρχαιότητας, όπως ο Στράβων (1ος αι.) αλλά και μεταγενέστερων συμπλημάτων, όπως τα έργα του Αγαθημέρου (5ος/6ος αι.) και κυρίως, του Στεφάνου Βυζαντίου (πρώτο μισό 6ου αι.)⁴². Πρέπει να σημειωθεί ακόμη, ότι τα δεδομένα από τα παραπάνω παλαιότερα έργα, τα οποία αντιγράφονταν πιστά, αν και αντιστοιχούσαν σε ανάγκες της πρώιμης βυζαντινής εποχής, παρέμεναν γνωστά ως συστατικά της γεωγραφικής παιδείας, ακόμη και όταν τα σύνορα της αυτοκρατορίας είχαν μεταβληθεί σημαντικά, καθώς η απώλεια του μεγαλύτερου μέρους των κτήσεων του δυτικού τμήματος, της Ιταλίας και της Αφρικής αλλά και ορισμένων επαρχιών της Ανατολής (Αίγυπτος-Συρία), έτεινε να γίνεται όλο και

την πρώιμη βυζαντινή περίοδο (4ος-6ος αιώνας), τόμ. 1, Θρακική – Ιλλυρική – Ασιανή, Κέντρο Βυζαντινών Ερευνών, Βυζαντινά Κείμενα και Μελέτες 53Α, Θεσσαλονίκη 2009, σ. 104, 130, 135, 139.

³⁷ Ιεροκλέους *Συνέκδημος*, *Le Synekdhemos d'Hiérôklès et l'Opuscule Géographique de Georges de Chypre. Texte, introduction, commentaire et cartes*, έκδ. E. Honigmann, Corpus Bruxellense Historiae Byzantinae, Forma Imperii Byzantini, Fasc. I, Bruxelles 1939. Πβ. Hunger, *Βυζαντινή Λογοτεχνία*, ό.π., τόμ. Α', σ. 393-394. J. Koder – Fr. Hild, *Hellas und Thessalia, Tabula Imperii Byzantini 1*, Österreichische Akademie der Wissenschaften, Wien 1976, σ. 52, σημ. 73.

³⁸ Τελευταία εμπεριστατωμένη έκδοση των εκκλησιαστικών καταλόγων είναι εκείνη του Darrouzès, *Notitiae episcopatum*, ό.π. (σημ. 1).

³⁹ Για το όνομα και την εξέλιξη του βλ. Μ. Κορδώσης, «Το όνομα της Πελοποννήσου κατά την μέση βυζαντινή περίοδο», *Πρακτικά του Γ Διεθνούς Συνεδρίου Πελοποννησιακών Σπουδών*, Καλαμάτα, 8-15 Σεπτεμβρίου 1985, Πελοποννησιακά – Παράρτημα 13, Αθήνα 1987-1988, σ. 210-214.

⁴⁰ Hunger, *Βυζαντινή Λογοτεχνία*, τόμ. Α', ό.π., σ. 394-396. P. Lemerle, *Le premier humanisme byzantin. Notes et remarques sur enseignement et culture à Byzance des origines au Xe siècle*, Paris 1971 (Ο πρώτος βυζαντινός Ουμανισμός, μτφρ. Μαρία Νυσταζοπούλου-Πελεκίδου, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, β' έκδοση, Αθήνα 1985, σ. 252-254). Α. Μαρκόπουλος, «Οι διανοούμενοι και το περιβάλλον του Κωνσταντίνου Πορφυρογέννητου», στο: *Κωνσταντίνος Ζ' ο Πορφυρογέννητος και η εποχή του*, ό.π., σ. 155-163.

⁴¹ P. A. Yannopoulos, «Histoire et légende dans Constantin VII», *Byzantion* 57 (1987), 158-166. I. Ševčenko, «Re-reading Constantine Porphyrogenitus», στο: *Byzantine Diplomacy, Papers from the Twenty-fourth Spring Symposium of Byzantine Studies, Cambridge, March 1990*, J. Shepard – S. Franklin (έκδ.), Aldershot 1992, σ. 182-183. Πβ. Η. Αναγνωστάκης, «Οὐκ εἶσιν ἐμὰ τὰ γράμματα. Ιστορία και ιστορίες στον Πορφυρογέννητο», *Σύμμεικτα* 13 (1999), σ. 97-139 ιδιαίτερα σ. 101, 122, 124-126.

⁴² Hunger, *Βυζαντινή Λογοτεχνία*, τόμ. Α', ό.π., σ. 365, 369-370, 389-390, 391-392. Βαρθάρα Κουταβά-Δελήβορρά, *Ο Γεωγραφικός κόσμος Κωνσταντίνου του Πορφυρογέννητου, Α' Τα Γεωγραφικά. Γενικά στοιχεία Φυσικής Γεωγραφίας Βιογεωγραφίας και Ανθρωπογεωγραφίας*, Βιβλιοθήκη Σοφίας Σαριπόλου 83, Αθήνα 1993, σ. 98-100.

περισσότερο οριστική μετά τον 7ο αιώνα. Οι αλλαγές στις εξωτερικές ισορροπίες της αυτοκρατορίας συνέπεσαν με κοινωνικές και διοικητικές μεταβολές στην εσωτερική της συγκρότηση, οι οποίες οδήγησαν στη νέα οργάνωση των παλαιών επαρχιών σε θέματα, επικεφαλής των οποίων διορίζονταν στρατηγοί απευθείας από την Κωνσταντινούπολη. Η περιγραφή αυτών των νέων δεδομένων της επαρχιακής διοίκησης, που είχε αρχίσει να εφαρμόζεται σταδιακά από τον 7ο αιώνα, αποτυπώνεται στο «Περί θεμάτων» και πλαισιώνεται από την παράθεση αποσπασμάτων από παλαιότερους γεωγράφους προσφέροντας μια γλαφυρή και ενημερωτική περιγραφή του χώρου και της ιστορικότητάς του.

Ο πλούσιος ερανισμός από τον Στράβωνα και τον Στέφανο Βυζάντιο στα έργα του Πορφυρογέννητου, σε αντίθεση με τον Πτολεμαίο έχει ήδη, επισημανθεί⁴³. Ο Πτολεμαίος υπήρξε πάντως γνωστός σε ολόκληρη τη βυζαντινή εποχή, ενώ ακόμη και το αστρονομικό του έργο υπήρξε αντικείμενο μελέτης διακεκριμένων βυζαντινών λογίων, όπως ο Λέων Μαθηματικός (α' μισό 9ου αι.) ή αργότερα ο Γεώργιος Παχυμέρης (13ος-14ος αι.)⁴⁴. Ορισμένα τμήματα του γεωγραφικού έργου του Πτολεμαίου, γνωστού ως *γεωγραφική ύφήγησις*⁴⁵, θα μπορούσαν πάντως, να είχαν χρησιμοποιηθεί για να συμπληρώσουν τις περιγραφές των γεωγραφικών θέσεων ή περιοχών του θέματος Πελοποννήσου, εφόσον τα ερανίσματα αυτά θα ήταν κατάλληλα και χρηστικά, ώστε να αποδίδονται στο οικείο απόσπασμα τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά του θέματος όπως το φυσικό του περιβάλλον, τα όρια, οι πόλεις του, ή εν προκειμένω τα νησιά, που περιβάλλουν τον θαλάσσιο χώρο του. Κάθε μια από τις αναφορές αυτές στο «Περί θεμάτων» εξυπηρετούσε, άλλωστε, τη λειτουργικότητα του σχετικού αποσπάσματος και είχε σκοπό την κάλυψη των αναγκών της βυζαντινής διοίκησης, χωρίς, ωστόσο, να το επιτυγχάνει πάντοτε⁴⁶, ή την αποτύπωση της έκτασης και του ρόλου του θέματος στο πλαίσιο των ποικίλων διοικητικών και στρατιωτικών αναγκών.

Το «Περί θεμάτων» σχεδιάστηκε και εκπονήθηκε από το αυτοκρατορικό περιβάλλον, με την επιδίωξη να στραφεί το ενδιαφέρον των αρμόδιων αυτοκρατορικών υπαλλήλων σε μια πληθώρα στοιχείων, που αντιστοιχούσαν σε κάθε θεματική διοίκηση της αυτοκρατορίας, προσαρμόζοντας πάντοτε τα επιμέρους τμήματα του γεωγραφικού χώρου στις ιδιαίτερες διοικητικές ανάγκες και γεωπολιτικές προσδοκίες της κεντρικής εξουσίας⁴⁷. Στον κατάλογο του Πτολεμαίου, τον οποίο δεν είμαστε βέβαιοι κατά πόσον γνώριζε ο Κωνσταντίνος Ζ', σημειώνεται ότι περί την Πελοπόννησο βρίσκονταν τα νησιά Στροφάδες (συστάδα νότια της Ζακύνθου), Πρώτη, Σφαγία, Θηγανούσα, Κύθηρα (νήσος και πόλις), Αίγιλα, Σαλαμίσ και Αίγινα. Η αποσιώπηση αυτών των νησιών στο «Περί θεμάτων» πλην

⁴³ Κουταβά-Δεληβοριά, *Ο Γεωγραφικός κόσμος*, ό.π., σ. 98-100. Ο γεωγραφικός χώρος ήταν αντιληπτός και γνωστός κυρίως, μέσω του Στεφάνου Βυζαντίου: στο ίδιο, σ. 336. Εκτενή μυθολογικά, γλωσσικά ή ιστορικά σχόλια σε ποικίλους γεωγραφικούς όρους (πόλεις, βουνά, ποταμούς, θάλασσες κ.λπ.) αντλούνται από τα δύο αυτά κείμενα, τα οποία έγιναν αντικείμενο σχολιασμού το 10ο αι.: A. Diller, «Excerpts from Strabo and Stephanus in Byzantine Chronicles», *Transactions of the American Philological Association* 81 (1950), σ. 241-253 (= *Studies in Greek manuscript Tradition*, Amsterdam 1983, αρ. 6, σ. 45-57).

⁴⁴ Hunger, *Βυζαντινή Λογοτεχνία*, τόμ. Α', ό.π., σ. 369. Στ. Λαμπάκης, *Γεώργιος Παχυμέρης πρωτέκδικος και δικαιοφύλαξ. Εισαγωγικό δοκίμιο*, Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών Ινστιτούτο Βυζαντινών Ερευνών, Μονογραφίες 5, Αθήνα 2004, σ. 229-230.

⁴⁵ *Itineraria romana: Römische Reisewege an der Hand der Tabula Peutingeriana*, dargestellt von Konrad Miller, Stuttgart 1916 (ανατύπ. Roma 1964), 569, 602-603. Πβ. Herrin, «Byzantine Kythera», ό.π., σ. 41-51, ειδικότερα 42-43. Για την παράδοση του γεωγραφικού έργου του Πτολεμαίου βλ. Β. Ι. Τσιότρας, *Η εξηγητική παράδοση της «Γεωγραφικής Υφήγησεως» του Κλαυδίου Πτολεμαίου. Οι επώνυμοι σχολιαστές*, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, Αθήνα 2006, σ. 43-50.

⁴⁶ Hunger, *Βυζαντινή Λογοτεχνία*, ό.π. τόμ. Α', σ. 396.

⁴⁷ Κωνσταντακοπούλου, «Χώρος και εξουσία», ό.π., σ. 114-115. Ševčenko, «Re-reading Constantine Porphyrogenitus», ό.π., σ. 185.

του τελευταίου, το οποίο εντάσσεται στο θέμα Ελλάδος⁴⁸, θα μπορούσε πάντως να καλύπτεται από την βραχυλογική αποστροφή: *περί δὲ τούτων τόπων αὐτῆς εἰσι νῆσοι ἑπτὰ Πελοποννήσιοι λεγόμεναι*⁴⁹. Η φράση αυτή είναι όμως απολύτως ελλειπτική και δεν αναφέρεται ονομαστικά σε κάθε ένα από τα νησιά, όπως γίνεται, για παράδειγμα, με την αναλυτική παράθεση των πόλεων της πελοποννησιακής ενδοχώρας στο οικείο απόσπασμα του «Περί θεμάτων». Αυτή η συνοπτική αναφορά των νησιών μπορεί κατ' αρχήν να οφείλεται στο γεγονός ότι κάποια από τα νησιά της περιγραφής του Πτολεμαίου εμφανίζονται στο νεότερο κείμενο του Συνέκδημου να ανήκουν στην επαρχία Ελλάδος. Η απαρίθμηση αυτή για τις περί την Πελοπόννησο νήσους του Πτολεμαίου διαφέρει από την αναγραφή των νησιών, εκτός των Κυθήρων και των Στροφάδων, που σύμφωνα με τον Συνέκδημο του Ιεροκλέους, δείχνουν να υπάγονται διοικητικά στην Κόρινθο, και είναι κοινά και στους δυο καταλόγους⁵⁰.

Αντίθετα, τα νησιά Αίγινα, Πιτυούσσα (Σπέτσες) και Σαλαμίς⁵¹ προηγούνται της περιγραφής της Πελοποννήσου στον Συνέκδημο και προσγράφονται στην ελλαδική ενδοχώρα της ομώνυμης επαρχίας, όπως και εκείνα που βρίσκονται βορειότερα και ανατολικότερα (Εύβοια, Κέα, Κύθνος, Δήλος και Σκύρος)⁵². Πρέπει ακόμη να σημειωθεί ότι στην ίδια αναγραφή, συνδεδεμένα με την Πελοπόννησο ήταν, πέρα από τα Κύθηρα και τις Στροφάδες, τα νησιά Κεφαλληνία και Ζάκυνθος (Ιόνιο Πέλαγος)⁵³ αλλά και η Μύκκος, η Κίμωλος, η Λήμνος και η Ίμβρος (Αιγαίο Πέλαγος) καθώς και η Δωρούσα (ίσως κοντά στο νησί Αγκίστρι στον Σαρωνικό Κόλπο)⁵⁴. Από τον Συνέκδημο ή κάποιον σχετικό γεωγραφικό κατάλογο άντλησε, κατά πάσα πιθανότητα, στοιχεία και ο συντάκτης του εκκλησιαστικού τακτικού της Εικονομαχίας πριν από τα μέσα του 8ου αιώνα. Στο τακτικό αυτό περιλαμβάνονται οι επισκοπές της Πελοποννήσου, που όπως ολόκληρο το Ιλλυρικό, ανήκαν στη Ρώμη και πιθανότητα επί Λέοντα Γ' (717-741), προσαρτήθηκαν στο Πατριαρχείο Κωνσταντινουπόλεως, οπότε άρχισαν να συντάσσονται νέοι εκκλησιαστικοί κατάλογοι⁵⁵.

⁴⁸ Η Αίγινα περιλαμβάνεται στο θέμα Ελλάδος: *Costantino Porfirogenito De thematibus*, ό.π., 5, σ. 90,15. Πβ. Koder – Hild, *Hellas und Thessalia*, ό.π., 119-120.

⁴⁹ *Costantino Porfirogenito De thematibus*, ό.π., 6, σ. 90,17-18. Για την επιλογή του αριθμού επτά, που προσδιορίζει μια νησιωτική ενότητα γεωγραφικά ή διοικητικά βλ. τώρα: Γ. Ν. Λεοντσίνης «Ελληνική ταυτότητα - «ιονική» και «επτανησιακή» ταυτότητα», στο: *Ταυτότητες στον ελληνικό κόσμο (από το 1204 έως σήμερα), Δ' Ευρωπαϊκό Συνέδριο Νεοελληνικών Σπουδών*, Γρανάδα 9-12 Σεπτεμβρίου 2010, Πρακτικά, τόμ. Ε' επιμ. Κ. Α. Δημάδης, Ευρωπαϊκή Εταιρεία Νεοελληνικών Σπουδών, Αθήνα 2011, σ. 811-824, ιδιαίτερα σ. 799-812, και στην ιστοσελίδα: http://www.eens.org/EENS_congresses/2010/Leontsinis_George.pdf (21 Μαρ. 2011) και αναλυτικότερα πβ. *Κεφαλληνιακά Χρονικά* 12 (2009-2010), *Αφιέρωμα στον Σπ. Ευαγγελάτο*, σ. 583-598. Βλ. και πιο κάτω σημ. 57.

⁵⁰ Ιεροκλέους Συνέκδημος, 648,8, 648,10. Για τις Στροφάδες βλ. Koder – Hild, *Hellas und Thessalia*, ό.π., σ. 266.

⁵¹ Ιεροκλέους Συνέκδημος, 645,15, 646,1, 646,6. Για τη νήσο Σαλαμίνα βλ. Koder – Hild, *Hellas und Thessalia*, ό.π., σ. 253-254.

⁵² Ιεροκλέους Συνέκδημος, 646,2-5. Η Σκιάθος και η Σκόπελος συνδέονται με τη Θεσσαλία βλ. στο ίδιο, 643,3-4 και Koder – Hild, *Hellas und Thessalia*, ό.π., σ. 257-259.

⁵³ Ιεροκλέους Συνέκδημος, 648,5-7. Koder – Hild, *Hellas und Thessalia*, ό.π., σ. 52. Πβ. P. Soustal – J. Koder, *Nikopolis und Kephallenia*, *Tabula Imperii Byzantini* 3, Österreichische Akademie der Wissenschaften, Wien 1981, σ. 175-177.

⁵⁴ Ιεροκλέους Συνέκδημος, 648,9,11,12 και 649,1-2 (Λήμνος και Ίμβρος). J. Koder, *Aigaion Pelagos (Die Nördlichen Ägäis)*, *Tabula Imperii Byzantini* 10, Österreichische Akademie der Wissenschaften, Wien 1998, σ. 205-209, 177-179. Για τη Δωρούσα βλ. Koder – Hild, *Hellas und Thessalia*, ό.π., σ. 149.

⁵⁵ Για τις πηγές και τα προβλήματα αυτού του τακτικού βλ. Γ. Ι. Κονιδάρη, *Αί Μητροπόλεις και ἀρχιεπισκοπαὶ τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου καὶ ἡ “Τάξις” αὐτῶν*, *Texte und Forschungen zur byzantinisch-neugriechischen Philologie* 13, Αθήνα 1934, τόμ. Α', σ. 83-85. P. Yannopoulos, «Métropoles du Péloponnèse méso-byzantin: un souvenir des invasions anaroslaves», *Byzantion* 63 (1993), σ. 388-400, ιδιαίτερα σ. 396-397. Πβ. Ελεωνόρα Κουντούρα-Γαλάκη, «Η Εικονοκλαστική ΝΟΤΙΤΙΑ 3 καὶ τὸ λατινικὸ τῆς πρώτου», *Σύμμεκτα* 10 (1996), σ. 45-73. Βούλα Κόντη, «Μαρτυρίες για την εικονομαχική έριδα στην Πελοπόννησο. Προβλήματα και προσεγγίσεις», *Σύμμεκτα* 13 (1999), σ. 77-96, ιδιαίτερα σ. 79-82.

Σύμφωνα με το παραπάνω τακτικό, οι εκκλησιαστικές έδρες της Αίγινας, των Κυθήρων και της Πιτυούσσας πέρασαν στις δικαιοδοσίες της Κορίνθου, μητρόπολης της επαρχίας Πελοποννήσου⁵⁶. Ούτε όμως και αυτή η ονομαστική παράθεση των νησιών του τακτικού του 8ου αιώνα υιοθετείται από τον Κωνσταντίνο Πορφυρογέννητο, μολονότι η θεματική διοικητική διαίρεση απαιτούσε σαφέστερη γεωγραφική οριοθέτηση και ο χώρος του θέματος Πελοποννήσου εμφανίζεται με εσωτερική συνοχή, που οπωσδήποτε αφορούσε τις συνθήκες του 10ου αιώνα. Έτσι, ο Κωνσταντίνος Πορφυρογέννητος δεν αναφέρεται αναλυτικά στα νησιά και δεν αντιγράφει πιστά τις πηγές του, όπως είχε συμβεί σε άλλες περιπτώσεις, ενώ τα Κύθηρα και τα άλλα νησιά, που περιβάλλουν την Πελοπόννησο, απαντούν στον Πτολεμαίο και τον Συνέκδημο, αλλά και στον εκκλησιαστικό κατάλογο της Εικονομαχίας. Ο Α. Pertusi, εκδότης του «Περί θεμάτων», οδηγήθηκε στο συμπέρασμα ότι τα Κύθηρα ανήκαν στο θέμα Πελοποννήσου, με βάση την παραπάνω αναγραφή στο εκκλησιαστικό τακτικό της μητροπόλεως Κορίνθου, η οποία διατηρήθηκε και μεταγενέστερα, καθώς και τον συλλογισμό ότι οι σχέσεις Κυθήρων και Πελοποννήσου σε αυτή την κρίσιμη εποχή ήταν στενές, εξαιτίας του ανταγωνισμού Βυζαντινών και Αράβων στο Νότιο Αιγαίο⁵⁷.

Η υπόμνηση του Κωνσταντίνου Πορφυρογέννητου για την ύπαρξη των επτά νήσων γύρω από την Πελοπόννησο, αν και εντελώς συνοπτική, είναι πάντως αρκετά πιθανό να απηχεί το πνεύμα, που έφερε ο αναλυτικός κατάλογος του Πτολεμαίου, τοποθετώντας τα νησιά κοντά στην Πελοπόννησο. Η κάλυψη με τον τρόπο αυτό της ανάγκης της γεωγραφικής περιγραφής και οριοθέτησης του θέματος Πελοποννήσου, ήταν πιθανόν συνειδητή επιλογή, με την οποία ο αυτοκράτορας και το περιβάλλον του, σε αυτό το επίσημο αυτοκρατορικό εγχειρίδιο⁵⁸, επιθυμούσαν να το προβάλουν ως ενοποιημένο χώρο, και όχι ως σταθμό του θαλάσσιου δρόμου ανάμεσα σε Ανατολή και Δύση. Αυτή η αφαιρετική μνεία για τα επτά νησιά περί την Πελοπόννησο, που ήδη, αποτελούσε ιδιαίτερη και αυτοτελή θεματική περιφέρεια, τουλάχιστον από την τελευταία εικοσαετία του όγδοου αιώνα⁵⁹, δείχνει με ποιο τρόπο οι γεωπολιτικές ανάγκες του δέκατου αιώνα είχαν επηρεάσει τον τρόπο πρόσληψης και διατύπωσης των γεωγραφικών δεδομένων της βυζαντινής διοίκησης⁶⁰.

Η ένταξη της Αίγινας στο θέμα Ελλάδος, το οποίο προηγείται της αναγραφής της Πελοποννήσου στο «Περί θεμάτων»⁶¹ αλλά και η απουσία των νησιών που αναφέρονται από τον Πτολεμαίο, όπως η Πιτυούσσα, που ομοίως εντάσσεται στην επαρχία Ελλάδος στον Συνέκδημο του Ιεροκλή⁶², είναι ίσως, λανθάνουσες ενδείξεις και για τη διοικητική μεταβολή, που είχε συντελεσθεί την εποχή που συγγράφεται το «Περί θεμάτων», όπου τονίζεται η σχέση του πελοποννησιακού χώρου με τα περιβάλλοντά του νησιά. Τον

⁵⁶ Darrouzès, *Notitiae episcopatum*, ό.π., 3, 749-751, σ. 244. Ο κοσμικός χαρακτήρας αυτού του καταλόγου έχει επισημανθεί από πολύ παλιά: Bon, *Le Péloponnèse byzantin*, σ. 22-24, 104. Πβ. Anna Avraméa, *Le Péloponnèse du IVe au VIIIe siècle. Changements et persistances*, Byzantina Sorbonensia 15, Paris 1997, σ. 35-38.

⁵⁷ Costantino Porfirogenito *De thematibus*, σ. 173. Για τη θέση του νησιού στα εκκλησιαστικά τακτικά βλ. πιο πάνω σημ. 1. Για τις συστάδες νήσων, που ονομάζονταν σύμφωνα με αριθμητικό τους άθροισμα βλ. Κ. Αμαντος, «Τρινασός-Δωδεκάνησος», *Ελληνικά* 7 (1934), σ. 274-276 (= *Γλωσσικά Μελετήματα*, «Αθηνά» Σύγγραμμα Περιοδικόν της εν Αθήναις Επιστημονικής Εταιρείας, Σειρά Διατριβών και Μελετημάτων 2, Αθήνα 1964, σ. 405-406.)

⁵⁸ Λεοντσίνη-Ανθη, «Όψεις του Κυθηραϊκού τοπίου», ό.π., σ. 316.

⁵⁹ Η δημιουργία του θέματος τοποθετείται ανάμεσα στο 784 και 788 στο πλαίσιο της αναδιοργάνωσης και της στρατιωτικής ενίσχυσης του Ιλλυρικού: Τ. Ζίνκονι, «The Date of the Creation of the Theme of Peloponnese», *Σύμμεικτα* 13 (1999), σ. 141-155.

⁶⁰ Λεοντσίνη-Ανθη, «Οι αναπαραστάσεις», σ. 314-315.

⁶¹ Ιεροκλέους Συνέκδημος, σ. 5.

⁶² Ιεροκλέους Συνέκδημος, 646,1. Για τις τύχες του νησιού μετά τον 6ο αι. βλ. Α. Κ. Κύρου, «Πιτυούσσα: Μια λησμονημένη πόλη της πρωτοβυζαντινής Πελοποννήσου», στο: *Πελοπόννησος. Πόλεις και Επικοινωνίες στη Μεσόγειο και τη Μαύρη Θάλασσα*, Χάρις Καλλιγά – Α. Μάλλιαρης (επιμ.), Μονεμβασιώτικος Όμιλος Συμπόσια Ε', ΣΤ', Ζ', Η', Αθήνα 2006, σ. 31-55.

Συνέκδημο επικαλείται πάντως, ο Κωνσταντίνος Πορφυρογέννητος όταν περιγράφει το θέμα Ελλάδος⁶³ με τα νησιά εκείνα, τα οποία ως μέρος της παλαιότερης ύπαρχίας του Ιλλυρικού, συνδέονταν διοικητικά με την ελλαδική χερσόνησο και υπάγονταν στη επαρχία Ελλάδος ή Αχαΐας. Η αόριστη αναφορά για τα επτά νησιά γύρω από την Πελοπόννησο θα μπορούσε να οφείλεται και σε άλλες σχετικές διαφοροποιήσεις παλαιότερων γεωγραφικών κειμένων, όπως το *Ὀδοιπορικόν* του Αντωνίνου (3ος ή 4ος αι.), στο οποίο μνημονεύονται τα νησιά των Στροφάδων: *Itinerarium maritimum: insulae Strophades, que ante Plote dicte sunt in Ionio mari, quo Grecia alluitur*⁶⁴ και εμφανίζονται στον Πτολεμαίο και τον Συνέκδημο, όχι σε σχέση με την Πελοπόννησο, όπως ήδη αναφέρθηκε, αλλά με τη θέση τους ως προς τη διέλευση των πλοίων από τη Δύση με προσορισμό τον ελλαδικό χώρο. Διοικητική σημασία, διαφορετική από εκείνη του Οδοιπορικού του Αντωνίνου, είχε η αναφορά των Στροφάδων και των άλλων νησιών του Νότιου Ιονίου, όπως η Πρώτη, η Σφαγία (στον Κόλπο του Ναβαρίνου), η Θηγανούσα (σημ. Βενέτικο), αλλά και η μνεία των νησιών του Σαρωνικού (Αίγινα και Σαλαμίν) με τα Κύθηρα (νήσος και πόλις) και τα Αίγυλα, σύμφωνα με την οποία όλα μαζί εμφανίζονται στον Πτολεμαίο και στον Συνέκδημο, ως επιμέρους περιοχές που περιέβαλλαν ή αποτελούσαν μέρος της Πελοποννήσου⁶⁵.

Αυτή η μεγάλη ποικιλία στην αποτύπωση των διοικητικών συναφειών ανάμεσα στα νησιά και την ελλαδική ή πελοποννησιακή ενδοχώρα, που μπορεί να αποδοθεί στις διαφορετικές στοχεύσεις, τις οποίες όλα τα παραπάνω κείμενα εξυπηρετούσαν, είναι πιθανό να οδήγησε, ή εν μέρει να συνέβαλε στην αόριστη αναφορά του Κωνσταντίνου Πορφυρογέννητου για τα νησιά γύρω από την Πελοπόννησο, εφόσον η παράθεση καθενός ξεχωριστά, θα μπορούσε να δημιουργήσει έδαφος για ασάφειες ή λάθη, εξαιτίας της κατά καιρούς υπαγωγής τους σε παρακείμενες επαρχιακές ενότητες της βυζαντινής διοίκησης. Ο Κωνσταντίνος Πορφυρογέννητος προτίμησε ίσως, να μην χρησιμοποιήσει τις ονομασίες των νησιών, γιατί επιπλέον, από την εποχή της βασιλείας του πατέρα του, Λέοντα Στ' (886-912) και μάλλον το 901-902, η μητρόπολη Κορίνθου ενισχύθηκε με επισκοπές από τα Ιόνια νησιά, πράγμα που παρέπεμπε στην αναφορά της Ζακύνθου και Κεφαλληνίας στον Συνέκδημο⁶⁶, ενώ η Αίγινα αναβιβάστηκε σε αρχιεπισκοπή⁶⁷. Η νέα ανακατάταξη της εκκλησιαστικής ιεραρχίας είχε επιφέρει και πάλι μεταβολές, οι οποίες είχαν προεκτάσεις στις πολιτικές και διοικητικές ισορροπίες της περιοχής, αλλά και στις σχέσεις τους με την Κωνσταντινούπολη· παράλληλα, όμως, φαίνεται ότι αποτύπωνε ένα τοπικό δίκτυο επικοινωνίας ανάμεσα στις επισκοπές του πελοποννησιακού και του λοιπού χερσαίου και νησιωτικού χώρου⁶⁸.

Μια παρόμοια γενικόλογη πληροφορία, χωρίς ονομαστική αναφορά σε νησιά «κάτωθεν της Πελοποννήσου», η οποία γίνεται με αφορμή την αντιμετώπιση των

⁶³ Costantino Porfirogenito *De thematibus*, 5, σ. 90,18.

⁶⁴ *In mare quod Traciam et Cretam interluit: Imperatoris Antonini Augusti Itineraria Provinciarum et maritimum, Itineraria Romana, Itineraria Antonini Augusti et Burdigalense*, έκδ. O. Cuntz, Stuttgart 1990, τόμ. Α', σ. 523,3.

⁶⁵ Για τα Αίγυλα (Αντικύθηρα) βλ. Ι. Ρωμανός, «Τα Αίγυλα», στο: *Ιστορικά Έργα*, Επιμέλεια Προλεγόμενα Κ. Δαφνή, Κέρκυρα 1959, σ. 331-335. Πβ. Λεοντσίνη-Ανθη, «Οι αναπαράστάσεις», ό.π., σ. 313-314. Malamut, «En passant par Cythère», ό.π., σ. 31-47, ιδιαίτερα σ. 32 και 36 σημ. 37.

⁶⁶ Darrouzès, *Notitiae episcopatum*, ό.π., 7, 492-493 σ. 282. Μαρία Λεοντσίνη, «Πολιτικές μεταβολές και εκκλησιαστική διοίκηση στο Ιόνιο (6ος-11ος αι.)», *Πρακτικά Ζ' Πανιονίου Συνεδρίου*, Αθήνα 2004, τόμ. Α', σ. 453-468. Συγκεντρωμένα στοιχεία και βιβλιογραφία για τη θεματική οργάνωση των νησιών αυτών βλ. τώρα Α. Γ.Κ. Σαββίδης, *Τα Βυζαντινά Επτάνησα (11ος-αρχές 13ου αιώνα)*, Β' έκδοση με βιβλιογραφική ενημέρωση, Μικρή Μυριάμβλος 6, Αθήνα 2007, σ. 11-18, 79-81.

⁶⁷ Darrouzès, *Notitiae episcopatum*, ό.π., 7, 101, σ. 274.

⁶⁸ Μια παράλληλη μαρτυρία για τις μεταβολές αυτές αλλά και ειδικότερα για την επικοινωνία των ακτών της Κορινθίας με τη νησίδα Αμπελών και την απέναντι ξηρά, βρίσκεται στο *Βίο* του Οσίου Λουκά, βλ. Μαρία Λεοντσίνη – Αγγελική Πανοπούλου, «Εκκλησιαστικές μεταβολές και μοναστικές δραστηριότητες στην Κορινθία: η περίπτωση της επισκοπής Ζεμενού», *Πρακτικά Α' Συνεδρίου Κορινθιακών Σπουδών: «Ιστορικά Κορινθιακά Μοναστήρια»*, Κόρινθος 5-7 Μαΐου 2006, Κόρινθος 2009, σ. 150, 153-154.

επιθέσεων των Αράβων της Κρήτης από τον πατρίκιο και δρουγγάριο των πλωίων Νικήτα Ωορύφα (880) στον *Bio Βασιλείου της Συνέχειας* του Θεοφάνη⁶⁹, συγγραφέας του οποίου ήταν επίσης ο Κωνσταντίνος Πορφυρογέννητος⁷⁰, καθώς και στη *Χρονογραφία* του Ιωάννη Σκυλίτζη⁷¹, θα μπορούσε επίσης να εκφράζει ανάλογη υπεκφυγή. Πέρα όμως από αυτήν την ερμηνεία σχετικά με τη γενικολογία για τα νησιά περί την Πελοπόννησο, η οποία προστάτευε από τυχόν αυθαίρετες διοικητικές τους συζεύξεις, κάτι που μάλλον προσπαθούσε να αποφύγει ο Κωνσταντίνος Πορφυρογέννητος, τόσο η μνεία των επτά νήσων όσο και εκείνη των νήσων κάτωθεν της Πελοποννήσου⁷², φαίνεται ότι επεδίωκαν να τονίσουν το πνεύμα της ενότητας του ομώνυμου θέματος με τον περιβάλλοντα νησιωτικό του χώρο. Επιπλέον, η μνεία αυτή υποδεικνύει τα όρια των πολεμικών επιχειρήσεων Αράβων και Βυζαντινών στην ευαίσθητη αυτή θαλάσσια περιοχή, πριν την ανάκτηση της Κρήτης από τους Βυζαντινούς⁷³. Η εμπέδωση της εικόνας, που αποτυπώνει τη στενή σχέση ανάμεσα στην ενδοχώρα του θέματος και τα νησιά, κατά τη μέση βυζαντινή εποχή, επέβαλλε μάλλον τη δημιουργική μεταχείριση των πηγών⁷⁴ και την αποστασιοποίηση από τα δεδομένα των παλαιότερων γεωγραφικών καταλόγων, ώστε να εκφράζονται πιστότερα οι διοικητικές ή ευρύτερα γεωπολιτικές ισορροπίες την εποχή που γράφτηκε το «Περί θεμάτων».

Η γενική μνεία για τα νησιά γύρω από την Πελοπόννησο απεικονίζει όμως, πάνω από όλα, την πρόθεση να μαρτυρηθεί ή ίσως και να αναδειχθεί η ζωτική επικοινωνία ανάμεσα στα μικρά και τα μεγαλύτερα νησιά και τον πελοποννησιακό χώρο. Οι καθοριστικές σχέσεις νησιών και ενδοχώρας έχουν σε πολλές περιπτώσεις επιβεβαιωθεί από την αρχαιολογική έρευνα. Παραδείγματα ποικίλων δραστηριοτήτων, που υποδεικνύονται από τις ανασκαφικές έρευνες των τελευταίων δεκαετιών ανάμεσα στις ακτές της Πελοποννήσου και τα νησιά του Κορινθιακού⁷⁵, του Σαρωνικού⁷⁶, ή του Αργολικού Κόλπου⁷⁷ ή ανάμεσα στους παράκτιους οικισμούς της Μεσσηνίας και τις

⁶⁹ Συνέχεια Θεοφάνη: *Theophanes Continuatus Chronographia*, έκδ. I. Bekker [CSHB], Bonn 1838, 300,10-11. Σκυλίτζης: *Ioannis Scylitzae Synopsis Historiarum*, έκδ. I. Thurn [CFHB 5], Berlin – N. York 1973, σ. 152,59-73, σ. 153,76-77. Βλ. Bon, *Le Péloponnèse byzantin*, ό.π., σ. 77. A. Savvides, «Prosopographical notes on the 9th-century Byzantine admiral Nicetas Ooryphas», *Mésogeios* 1 (1998), σ. 84-96. Επίσης μαρτυρείται (Σκυλίτζης, 262,22-23, 25-30) μια ακόμη επιδρομή κατά των νησιών ως την Πελοπόννησο από τους Σαρακηνούς της Αφρικής με ορμητήριο τις Συρακούσες, πράγμα που ανάγκασε τον Βασίλειο Α' να αναθέσει στον ομώνυμο πάππο του Νικηφόρου Β' Φωκά εκστρατεία για την απελευθέρωση της Σικελίας και της Ν. Ιταλίας. Για τη χρονολόγηση (Φθινόπωρο 886) και την σημασία της επιχειρήσης βλ. Βλυσίδου, «Η υποχώρηση από τη Σικελία και η κυριαρχία της Ν. Ιταλίας: 756-976», ό.π., σ. 328-330.

⁷⁰ Ševčenko, «Re-reading Constantine Porphyrogenitus», ό.π., σ. 191-193.

⁷¹ Σκυλίτζης, σ. 153,76-77.

⁷² Πιθανόν ο προσδιορισμός κάτωθεν να συνδέεται με την συμπερίληψη της Πελοποννήσου στα κατωτικά μέρη, όπως κάποιες φορές προτιμούσαν ορισμένοι βυζαντινοί συγγραφείς να αποκαλούν περιοχές της Ν. Ελλάδας, βλ. σχετικά: Κορδώσης, «Το όνομα της Πελοποννήσου κατά την μέση βυζαντινή περίοδο», ό.π., σ. 210-214.

⁷³ Για την αντιμετώπιση της κατάληψης της Κρήτης από τις βυζαντινές και τις αραβικές πηγές βλ. D. Tsougarakis, *Byzantine Crete*, ό.π., σ. 30-41.

⁷⁴ R. Baladié, *Le Péloponnèse de Strabon. Étude de géographie historique*, Paris 1980, σ. 25-27. Πβ. Πρόγραμμα Ιστορικής Γεωγραφίας, «Χώρος και ενότητα της Δυτικής Πελοποννήσου», *Πρακτικά Διεθνούς Συμποσίου: Πρωτοβυζαντινή Μεσσηνή και Ολυμπία. Αστικός και Αγροτικός χώρος στη Δυτική Πελοπόννησο*, *Πρακτικά του Διεθνούς Συμποσίου* Αθήνα 29-30 Μαΐου 1998, Π. Γ. Θέμελης – Βούλα Κόντη (επιστ. επιμ.), Αθήνα 2002, σ. 65-79, ειδικότερα σ. 65, 77. A. Lambropoulou, «Le Péloponnèse occidental à l'époque protobyzantine (IVe-VIIe siècles). Problèmes de géographie historique d'un espace à reconsidérer», στο: *Byzanz als Raum. Zu Methoden und Inhalten der historischen Geographie des östlichen Mittelmeerraumes*, K. Belke – Fr. Hild – J. Koder – P. Soustal (επιμ.), Wien 2000, σ. 95-113.

⁷⁵ T. Gregory, «Diporito: An Early Byzantine Maritime Settlement in the Gulf of Corinth», *Δελτίον της Χριστιανικής Αρχαιολογικής Εταιρείας* 12 (1984), σ. 287-304.

⁷⁶ P.N. Kardulias – T.E. Gregory – J. Sawmiller, «Bronze Age and Late Antique Exploitation of an Islet in the Saronic Gulf, Greece», *Journal of Field Archaeology* 22 (1995), σ. 3-21.

⁷⁷ Βούλα Κόντη, «Βιοτεχνική δραστηριότητα στην περιοχή Αλιέων Ερμιονίδας», *Πρακτικά του Ε' Διεθνούς Συνεδρίου Πελοποννησιακών Σπουδών*, Άργος – Ναύπλιο, 6-10 Σεπτεμβρίου 24-29 1995, Αθήνα 1996-1997, τόμ. Β', σ. 335-356. Αννραμέα, *Le Péloponnèse*, ό.π., σ. 99-101. A. K. Κύρου, «Νησιωτικά καταφύγια στον Αργολικό Κόλπο κατά τους

παρακείμενές τους νησίδες⁷⁸, υποδεικνύουν διαχρονικές επαφές ανάμεσα σε νησίδες και νησιά καθώς και την κοντινή τους ενδοχώρα. Ενδεικτικότερη, άλλωστε, είναι η διαπίστωση για την πύκνωση του πληθυσμού των νησίδων σε εποχές ανακατατάξεων, πολέμων, εκστρατειών, ή επιδρομών⁷⁹.

Πράγματι, η ευχερής πρόσβαση ανάμεσα στα μικρότερα ή μεγαλύτερα νησιά ήταν ζωτικής σημασίας για τον πελοποννησιακό χώρο, όπως δείχνει η καταφυγή σε αυτά πληθυσμών, εξαιτίας των εισβολών των σλαβικών φύλων⁸⁰. Οι πρόσφατες έρευνες έδειξαν επίσης, ότι οι μετακινήσεις αυτού του είδους βασιζόνταν σε παλαιότερες πρακτικές επικοινωνίας, καθώς και στη διατήρηση κοινών χαρακτηριστικών της καθημερινής διαβίωσης αυτών των νησιών με την Πελοπόννησο⁸¹. Τελευταία, οι έρευνες σχετικά με τις δραστηριότητες στα νησιωτικά συμπλέγματα προχώρησαν συστηματικά και έχουν πιστοποιήσει αφενός, τις χρήσεις τους σε ειδικές περιστάσεις, ιδιαίτερα λόγω των επιδρομών, όπως άλλωστε επισημαίνεται και στο λεγόμενο «Περί Κτίσεως της Μονεμβασίας Χρονικόν», στο οποίο χαρακτηριστικά αναφέρεται η μεταφορά του ποιμνίου της επισκοπής Άργους στο νησάκι Ορόβη (Ρόμβη)⁸², και επιβεβαιώσει αφετέρου τις λειτουργικές σχέσεις τους με πιο μόνιμο χαρακτήρα. Για παράδειγμα, στα νησιά του Αργοσαρωνικού έχουν εντοπιστεί τέσσερις φάσεις οικιστικών χρήσεων, οι τρεις πρώτες από τις οποίες συνδέονται με τις γοτθικές (396) και τις σλαβικές επιδρομές (587-588 και 626), ενώ η τελευταία με τη συγκρότηση οχυρωμένων ναυτικών σταθμών, ώστε να αποκρούονται οι πρώτες επιδρομές των Αράβων⁸³.

Από την άλλη πλευρά, από τα ευρήματα που έχουν εντοπιστεί στον χώρο, και μαρτυρούν επαφές με την Κωνσταντινούπολη⁸⁴, όπως νομίσματα ή μολυβδόβουλλα, που

πρωτοβυζαντινούς αιώνες», *Πρακτικά του 5^{ου} Διεθνούς Συνεδρίου Πελοποννησιακών Σπουδών*, Τρίπολις 24-29 Σεπτεμβρίου 2000, Αθήνα 2002, τόμ. Β', σ. 501-521, ιδιαίτερα σ. 502. Του ίδιου, «Πιτυούσσα: Μια λησμονημένη πόλη», *ό.π.*, σ. 49-51.

⁷⁸ Η. Αναγνωστάκης, «Παράκτιοι οικισμοί της πρωτοβυζαντινής Μεσσηνίας. Η σιωπή των πηγών και η αποσπασματική μαρτυρία της αρχαιολογίας», *Πρακτικά Διεθνούς Συμποσίου: Πρωτοβυζαντινή Μεσσηνία και Ολυμπία*, *ό.π.*, σ. 137-160.

⁷⁹ Η. Αναγνωστάκης, «Η χειροποίητη κεραμική ανάμεσα στην Ιστορία και την Αρχαιολογία», *Βυζαντικά* 17 (1997), σ. 322-323.

⁸⁰ S. Hood, «Isles of Refuge in the Early Byzantine Period», *The Annual of the British School at Athens* 65 (1970), σ. 37-45. J. Rosser, «Byzantine Isles of Refuge in the Chronicle of Galaxiadi», στο: *The Archaeology of Medieval Greece*, P. Lock – G. D. R. Sanders (επιμ.), Oxbow Monograph 59, Oxford 1996, σ. 139-145.

⁸¹ Μ. Σ. Κορδώςης, «Προβλήματα κατά την μελέτη των σλαβικών επιδρομών στην Πελοπόννησο. Η περίπτωση της Πάτρας», *Πρακτικά του 5^{ου} Διεθνούς Συνεδρίου Πελοποννησιακών Σπουδών*, Άργος – Ναύπλιοι, 6-10 Σεπτεμβρίου 1995, Αθήνα 1996-1997, τόμ. Α', σ. 257-264 και για παράδειγμα βλ. σ. 260, σημ. 16.

⁸² Βούλα Κόντη, «Συμβολή στην Ιστορική Γεωγραφία του Νομού Αργολίδας», *Σύμμεικτα* 5 (1983), σ. 196. Haris A. Kalligas, *Byzantine Monemvasia, The Sources*, Μονεμβασία 1990, σ. 9. Πβ. Vasso Pennas, «The Island of Oroi in Argolid: Bishopric and Administrative Center», *Studies in Byzantine Sigillography* 4 (1995), σ. 163-173. Avraméa, *Le Péloponnèse*, *ό.π.*, σ. 70, 90, 111, 174. Βλ. και τις ερμηνείες που προτείνει ο Αναγνωστάκης, «Η χειροποίητη κεραμική», σ. 285-330, ιδιαίτερα σ. 319-320, σημ. 94. E. Kislinger, *Regionalgeschichte als Quellenproblem. Die Chronik von Monemvasia und das sizilianische Demenna. Eine historisch-topographische Studie*, Österreichische Akademie der Wissenschaften, Philosophisch-historische Klasse 294, Veröffentlichungen der Kommission für die Tabula Imperii Byzantini 8, Wien, 2001, σ. 35 σημ. 272, 77.

⁸³ Κύρου, «Νησιωτικά καταφύγια στον Αργολικό Κόλπο», *ό.π.* Βλ. επίσης Cécile Morrisson – J.-P. Soudini, «Avant-propos de l'édition anglaise», στο: R. Hodges – D. Whitehouse, *Mahomet, Charlemagne et les origines de l'Europe*, traduction par Cécile Morrisson, avec la collaboration de Jacques Lefort et Jean - Pierre Soudini, *Réalités Byzantines* 5, Paris 1996, σ. 8-9. Αναγνωστάκης, «Η χειροποίητη κεραμική», *ό.π.*, σ. 322-323. Η αναζήτηση ασφαλέστερου καταφυγίου από τους κατοίκους των Σπετσών στην ενδοχώρα της Πελοποννήσου, κατά τον 7ο αιώνα, επιβεβαιώνεται από τα έως τώρα γνωστά ευρήματα βλ. Α. Κ. Κύρου, «Πιτυούσσα-Σπέτσαι. Εξ όνυχος τον λέοντα. Περί «σκοτεινών αιώνων» του Βυζαντίου», *Πρακτικά του 7^{ου} Διεθνούς Συνεδρίου Πελοποννησιακών Σπουδών*, Αθήνα 2007, τόμ. Δ', σ. 107-114, τονίζοντας πάντοτε την επικοινωνία νησιών-ενδοχώρας.

⁸⁴ Ενδεικτικά για την Κόρινθο βλ. Gladys Davidson, *The Minor Objects, Corinth XII*, Princeton – N. Jersey 1952, σ. 311-315. Ειδικότερα για τις μικρότερες νησίδες βλ. Αβραμέα, «Ανέκδοτα μολυβδόβουλλα», *ό.π.*, σ. 11-25. Kislinger, *Regionalgeschichte als Quellenproblem*, *ό.π.*, σ. 36.

ανήκαν σε τιτλούχους της εκκλησιαστικής και της κοσμικής διοίκησης και εντοπίστηκαν στην ενδοχώρα της Πελοποννήσου, στα Κύθηρα⁸⁵, αλλά και σε πολλές παρακείμενες νησίδες, επιβεβαιώνεται ότι ολόκληρη η περιοχή και ιδιαίτερα τα παράλια της υπήρξαν σταθμός για τα ταξίδια σε όλη τη βυζαντινή εποχή⁸⁶. Εντούτοις, είναι πραγματικά ιδιαίτερα ενδιαφέρον να εξεταστεί, γιατί δεν γίνεται συχνότερα λόγος σχετικά με την αυτήν την επικοινωνία στις μεσοβυζαντινές αφηγηματικές πηγές εκτός από την αγιολογία, όπως στην περίπτωση του *Βίου* του αγίου Θεοδώρου⁸⁷. Με ανάλογο τρόπο, οι πυκνές μετακινήσεις από τις βόρειες ακτές της Πελοποννήσου προς τον κεντρικό ελλαδικό χώρο αποτυπώνονται και στον *Βίο* του οσίου Λουκά⁸⁸. Η γνώση των βιογράφων των αγίων για την τοπική επικοινωνία είναι προφανές ότι οφείλεται στη συγκριτικά καλύτερη ενημέρωσή τους αναφορικά με τις περιφερειακές δραστηριότητες. Ο παράπλους των ακτών, ακόμη και για υπερπόντια ταξίδια ήταν εξάλλου ένα από τα σταθερά χαρακτηριστικά του Μεσαίωνα⁸⁹. Αυτή η πραγματικότητα πρέπει επίσης να εκφράζεται με τη γενικόλογη αναφορά των επτά νήσων στο «Περί θεμάτων», εφόσον η ναυτική διαδρομή κατά μήκος των νησιωτικών συμπλεγμάτων και των παραλίων στα βόρεια ύδατα της Μεσογείου ακολουθούνταν ακόμη και για τα μακρινά ταξίδια⁹⁰.

Τα ευρήματα, που έχουν εντοπιστεί στα νησιά, υποδεικνύουν τόσο αλληλεξαρτήσεις με την ενδοχώρα της Πελοποννήσου όσο και δραστηριότητες συνδεδεμένες με τις ναυτικές επικοινωνίες στην ευρύτερη περιοχή της Μεσογείου. Η μαρτυρία για τις τελευταίες μπορεί να συνδυαστεί με πληροφορίες, οι οποίες, αν και σχετικά λίγες σε αριθμό, αναφέρουν τα πελοποννησιακά λιμάνια ως σταθμούς των εκστρατειών προς τη Δύση⁹¹. Ανάμεσα στα αρχαιολογικά ευρήματα, που εντοπίστηκαν στον Άγιο Γεώργιο στο Βουνό, είναι και νομίσματα που χρονολογούνται στη βασιλεία του Κωνσταντος Β' (641-668)⁹². Η παρουσία τους εκεί είναι πιθανό να συνδέεται με τη μεγάλη ναυτική εκστρατεία αυτού του αυτοκράτορα στην Ιταλία (662-668)⁹³. Καθώς όμως η υστεροφημία αυτής της στρατιωτικής επιχείρησης δεν είχε ευνοϊκή αντιμετώπιση στις βυζαντινές πηγές δεν έχει παραδοθεί τίποτε σχετικό με την πορεία του βυζαντινού στόλου από την Κωνσταντινούπολη στη Δύση⁹⁴.

⁸⁵ Για τα νομίσματα 8ου-11ου αι. βλ. Βάσω Πέννα, «Η ζωή στις Βυζαντινές πόλεις της Πελοποννήσου: η νομισματική μαρτυρία (8ος-12ος αι. μ.Χ.)», *Μνήμη Martin J. Price*, Α. Π. Τζαμαλής (έκδ.), Ελληνική Νομισματική Εταιρεία, Αθήνα 1996, σ. 257. Πούλου-Παπαδημητρίου, «Η βυζαντινή και μεταβυζαντινή παρουσία στον Άγιο Γεώργιο στο Βουνό», ό.π., σ. 349.

⁸⁶ Δ. Γκαγκτζής – Μαρία Λεοντίνη – Αγγελική Πανοπούλου, «Πελοπόννησος και Νότια Ιταλία: Σταθμοί επικοινωνίας στη μέση βυζαντινή περίοδο», *Πρακτικά του Β' Διεθνούς Συμποσίου: «Η επικοινωνία στο Βυζάντιο»*, Ν. Γ. Μοσχονάς (επιμ.), Αθήνα 1993, σ. 469-486. Avraméa, *Le Péloponnèse*, ό.π., σ. 131-133. Πβ. Ι. Δημητρώκας, «Παρατηρήσεις σχετικά με το ταξίδι της επιστροφής του Λιουτπράνδου», *Σύμμεικτα* 11 (1997), σ. 63-82. Πβ. Μ. McCormick, *Origins of the European Economy: Communications and Commerce A.D. 300-900*, Cambridge 2001, σ. 131.

⁸⁷ Οικονομίδης, «Ο Βίος του Αγίου Θεοδώρου Κυθήρων», ό.π.

⁸⁸ Λεοντίνη – Πανοπούλου, «Εκκλησιαστικές μεταβολές και μοναστικές δραστηριότητες», ό.π., σ. 153.

⁸⁹ McCormick, *Origins*, ό.π., σ. 422-425. Koder, *Το Βυζάντιο ως χώρος*, ό.π., σ. 103.

⁹⁰ J. H. Pryor, *Geography, technology, and war: studies in the maritime history of the Mediterranean, 649-1571*, Past and present publications, Cambridge University Press, Cambridge – New York 1988 (β' έκδοση 1992), σ. 14. εικ. 12. Πβ. Horden – Purcell, *The Corrupting Sea*, ό.π., σ. 139-143.

⁹¹ Αναγνωστάκης, «Παράκτιοι οικισμοί», ό.π., σ. 137-138, 152-158 και ιδιαίτερα σ. 156, σημ. 59.

⁹² Κύρου, «Νομισματικές μαρτυρίες», ό.π.

⁹³ Α. Στράτος, *Το Βυζάντιον στον Ζ' αιώνα*, τόμ. Δ', *Κωνσταντίνος Γ' (Κώνστας)*, 642-668, Αθήνα 1972, σ. 210-217. Πβ. Μαρία Λεοντίνη, *Κωνσταντίνος Δ' (668-685)*. Ο τελευταίος πρωτοβυζαντινός αυτοκράτορας, Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών, Ινστιτούτο Βυζαντινών Ερευνών Μονογραφίες 7, Αθήνα 2006, σ. 73-74.

⁹⁴ Μια αναφορά στην Αθήνα ως σταθμού αυτής της εκστρατείας γίνεται σε λατινική πηγή βλ. Στράτος, *Το Βυζάντιον στον Ζ' αιώνα*, ό.π., σ. 212-213. Λεοντίνη, *Κωνσταντίνος Δ' (668-685)*, ό.π., σ. 74, 158-161. Για την αντιμετώπιση των απειλών σε βυζαντινά εδάφη στη Δύση βλ. Βλυσίδου, «Η υποχώρηση από τη Σικελία και η κυριαρχία της Ν. Ιταλίας: 756-976», ό.π., σ. 371-381.

Πέρα λοιπόν, από την προϋπάρχουσα ποικιλία της διοικητικής υπαγωγής και την πολυπλοκότητα των καταγραφών των ονομάτων των νησιών γύρω από την Πελοπόννησο στα κείμενα της κοσμικής και εκκλησιαστικής διοίκησης, που πιθανόν απέφευγε να αντιμετωπίσει ο Κωνσταντίνος Πορφυρογέννητος και το επιτελείο του, εκείνο που επικρατούσε, ή μάλλον ήταν επιθυμητό να τονιστεί κατεξοχήν με τη συνοπτική τους αναφορά στο «Περί θεμάτων», ήταν η συνάρτηση νησιών και ενδοχώρας. Η θεώρηση αυτή εξάλλου, για την ενότητα ανάμεσα στα νησιά και την πελοποννησιακή χερσόνησο θα μπορούσε να εγγράφεται στις ευρύτερες γεωπολιτικές προσδοκίες για τη συνοχή της βυζαντινής επικράτειας, και την προβολή της στο «Περί θεμάτων», καθώς μάλιστα, κατά τον συντάκτη του έργου, η τελευταία είχε περιοριστεί εδαφικά από την εποχή της βασιλείας του Ηρακλείου (610-641)⁹⁵, εξαιτίας της αραβικής κατάκτησης. Έτσι, στο «Περί θεμάτων» η καθιέρωση του θεματικού θεσμού τον 7ο αιώνα καθώς και η περαιτέρω εξέλιξή του, συνδέεται ή ερμηνεύεται υπό το κράτος των συνθηκών του 10ου, οπότε συντάχθηκε αυτό το επίσημο κείμενο. Η κατάληψη της Κρήτης από τους Ανδαλούσιους Αραβες (824/6-961), που μετέβαλλε το Αιγαίο Πέλαγος σε ζώνες ανταγωνισμού μεταξύ Βυζαντινών και Αράβων⁹⁶, υπήρξε σημαντικός παράγοντας για την ναυτική κυκλοφορία στην περιοχή και επέδρασε και στην προβολή της Πελοποννήσου ως τόπου με διοικητική συνοχή. Η πολιτική των ισορροπιών, κατά την εποχή αυτή, που ήταν το ορόσημο ανασύνταξης του Βυζαντίου, διέφερε από την προγενέστερη πρωτοβυζαντινή κυριαρχία στη Μεσόγειο. Η συνοχή ανάμεσα στην Πελοπόννησο και τα νησιωτικά συμπλέγματα, εμφανιζόταν ως αποτέλεσμα της διοικητικής σταθερότητας και της αποτελεσματικότητας των στρατιωτικών επιχειρήσεων, ώστε να τονίζεται η εύρυθμη λειτουργία του θέματος ως χώρου οργανωμένου και πιστού στην κεντρική εξουσία.

Maria Leontsini-Anthi

KYTHERA AND THE SEVEN ISLANDS AROUND PELOPONNESE REFERRED TO *DE THEMATIBUS* OF CONSTANTINE VII PORPHYROGENITOS (913-959)

Abstract

The description of the *theme* of Peloponnese in *De thematibus* of Constantine VII Porphyrogenitos refers to the seven islands surrounding the Peloponnesian peninsula, one of which is more likely Kythera. Due to the fact that there were several difficulties to follow with accuracy the primal geographical material of the region, the use of the name of each island separately was avoided. Besides, the successive variations of the administrative positions of these islands presented in secular as well as church official documents were altering their rank in the passing of the time, provoking continuous confusions. The reference of the islands around Peloponnese as a whole reflects also an intention to show their close relations with the peninsula, a reality attested by all aspects of the archaeological findings. These discoveries prove, on the other hand, that most of the islands along with Peloponnese were used as naval stations for overseas voyages or military campaigns, a fact which is not well presented in *De thematibus*, because of the text's overall view, that this *theme* was a region of the Empire's western part and thus, its position should have been orientated to the central government of Constantinople and not to a territory belonging to an extensive and vast area of the Mediterranean Sea.

⁹⁵ *Costantino Porfirogenito De thematibus*, ό.π., σ. 60,20-21.

⁹⁶ Christides, «The maritime Arab-Byzantine frontier in the Southern Aegean (ca. 824/6-961)», ό.π., σ. 631-652.

ISBN: 978-960-466-069-8

